

Yılmaz, Hakan (ed.), 1993. “Önsöz” ve “Giriş”. In *Eski Dünyadan Yeni Dünyaya: Amerikalı Sosyal Bilimcilerin Gözüyle Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da Leninizmin Çözülüşü*, ed. Hakan Yılmaz (Istanbul: Hil Yayın, 1993).

ESKİ DÜNYADAN YENİ DÜNYAYA

**AMERİKALI SOSYAL BİLİMCİLERİN GÖZÜYLE
Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da
Leninizmin Çözülüşü**

Derleyen: Hakan Yılmaz

Tarihin Sonu mu?

Francis Fukuyama

1980'lerden Alınacak Dersler

Immanuel M. Wallerstein

Stalin Mozolesine Doğru

Z

Leninist Yokoluş

Kenneth Jowitt

"Halkın Sonbaharı" ve Doğu Avrupa'nın Geleceği

Adam Przeworski

Sovyet İmparatorluğunun Yıkılışı

Alexander J. Motyl

Sosyalist Toplumlarda Demokrasiye Geçişin Ekonomik Nedenleri

Robert H. Bates

MAKALELERİN ALINDIĞI KAYNAKLAR

Tarihin Sonu mu? (Francis Fukuyama). Özgün adı: The End of History?.
Yayınlandığı yer: *A Look at "The End of History"* ("Tarihin Sonu"na bir Bakış), Kenneth M. Jensen, der., 1990, Washington, D.C.: United States Institute of Peace, s.1-29.

1980'lerden Alınacak Dersler (Immanuel M. Wallerstein). Özgün adı: The Lessons of the 1980s. Yazım yılı: 1991. Yazar'ın *Geopolitics and Geoculture: The Changing World System* (Jeopolitik ve Jeokültür: Değişen Dünya-Sistemi) adlı kitabında yayınlanacak (Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press).

Stalin Mozolesine Doğru (Z). Özgün adı: To the Stalin Mausoleum. Yayınlandığı yer: *Daedalus* vol.119, no.1, Winter 1990, s.295-344.

Leninist Yokoluş (Kenneth Jowitt). Özgün adı: The Leninist Extinction. Yazım yılı: 1991. Daniel Chirot'un derlediği *Crisis of Leninism and the Decline of the Left: The Revolutions of 1989* (Leninizmin Krizi ve Solun Çöküşü: 1989 Devrimleri) adlı kitapta yayınlanacak (Seattle, Washington: University of Washington Press). Makalenin ilk bölümü kitaba alındı.

"Doğu", "Güney" mi Oluyor? "Halkın Sonbaharı" ve Doğu Avrupa'nın Geleceği (Adam Przeworski). Özgün adı: The "East" Becomes the "South"? The "Autumn of the People" and the Future of Eastern Europe. Yayınlandığı yer: *PS: Political Science and Politics*, vol.XXIV, no.1, March 1991, s.20-24.

Emperyal Çözülüştten Emperyal Çöküşe: Karşılaştırmalı bir Perspektiften Sovyet İmparatorluğunun Yıkılışı (Alexander J. Motyl). Özgün adı: From Imperial Decay to Imperial Collapse: The Fall of the Soviet Empire in a Comparative Perspective. Yazım yılı: 1990. Richard Rudolph'un derlediği *Great Power Ethnic Politics* (Büyük Güçlerin Etnik Politikaları) adlı kitapta yayınlanacak.

Sosyalist Toplumlarda Demokrasiye Geçişin Ekonomik Nedenleri (Robert H. Bates). Özgün adı: The Economics of Transitions to Democracy. Yayınlandığı yer: *PS: Political Science and Politics*, vol.XXIV, no.1, March 1991, s.24-27.

YAZARLAR

Francis Fukuyama: ABD Dışişleri Bakanlığı Siyasal Planlama Grubu Doğu-Batı Siyasal-Askeri İşler Dairesi eski yöneticisi. RAND Corporation'da (Washington, D.C., ABD) danışman. Yayınlanmış kitabı: (A. Korbonski ile birlikte derlediği) *The USSR and the Third World: The Last Three Decades* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1987).

Immanuel M. Wallerstein: New York Eyalet Üniversitesi (Binghamton, New York, ABD) Sosyoloji Bölümü'nde ve Fernand Braudel Ekonomileri, Tarihsel Sistemleri, ve Uygarlıkları İnceleme Merkezi'nde öğretim görevlisi. Yayınlanmış bazı kitapları: *Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century* (San Diego, California: Academic Press, 1974); *The Capitalist World-Economy* (New York: Cambridge University Press, 1979); *Historical Capitalism* (Londra: Verso, 1983).

Z: Yazarın kimliği bilinmiyor. Bu kitaptaki yazısını "Z" takma adıyla yayınladı.

Kenneth Jowitt: California Üniversitesi (Berkeley, California, ABD) Siyaset Bilimi Bölümü'nde öğretim görevlisi. Yayınlanmış bazı kitapları: *Images of Detente and the Soviet Political Order* (Berkeley, California: Institute of International Studies, University of California, 1977); *The Leninist Response to National Dependency* (Berkeley, California: Institute of International Studies, University of California, 1978).

Przeworski: Chicago Üniversitesi (Chicago, Illinois, ABD) Siyaset Bilimi Bölümü'nde öğretim görevlisi. Yayınlanmış bazı kitapları: *Capitalism and Social Democracy* (New York: Cambridge University Press, 1985); (John Sprague ile birlikte yazdığı) *Paper Stones: A History of Electoral Socialism* (Chicago: University of Chicago Press, 198).

Alexander J. Motyl: Columbia Üniversitesi (New York City, New York, ABD) Siyaset Bilimi Bölümü'nde öğretim görevlisi. Yayınlanmış bazı kitapları: *Will the Non-Russians Rebel? State, Ethnicity, and Stability in the USSR* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1987); *Sovietology, Nationality, Rationality: Coming to Grips with Nationalism in the USSR* (New York: Columbia University Press, 1990).

Robert H. Bates: Duke Üniversitesi (North Carolina, ABD) Siyaset Bilimi Bölümü'nde öğretim görevlisi. Yayınlanmış bazı kitapları: (derlediği) *Toward a Political Economy of Development: A Rational Choice Perspective* (Berkeley, California: University of California Press, 1988); *Beyond the Miracle of the Market: The Political Economy of Agrarian Development in Kenya* (New York: Cambridge University Press, 1989).

ÖNSÖZ

1991 yazında, Hil Yayınları'nın ve Pandora Kitabevi'nin kurucusu, değerli dostum Hüseyin Sönmez, bana Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki büyük değişimler üzerine bir kitap yayınlamak niyetinde olduğunu ve bu konuda kendisiyle işbirliği yapıp yapamayacağımı sordu. Ben, o sıralarda, ABD'de, Columbia Üniversitesi'nde siyaset bilimi dalında doktora çalışmalarımı sürdürüyordum. Hernekadar, Amerikan tabiriyle, bir sovyetolog değildiysem de, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeler hakkında ABD'deki akademik çevrelerde, basında ve siyasal toplantılarda yapılan tartışmaları "bir Türk merakıyla" takip etmeye çalışıyordum. Böylelikle, Hüseyin'e, sözkonusu kitabı, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki dönüşümler üzerine ABD'de yapılmakta olan tartışmalarla sınırlama önerisini getirdim. O da kabul etti.

Bu kitapla esas olarak yapmak istediğimiz, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde olup bitenler hakkındaki "doğru" yorumu sergilemek değil; buralarda "ne" olup bittiği hakkında ABD'deki anaakımı ("mainstream") yansıtan görüşleri ortaya koymak. Kitabın girişinde de belirttiğimiz gibi, Amerikan anaakımından, önsel olarak belirlenmiş bir "Amerikan ruhu"nu, "Amerikan kafası"nı, ya da "Amerikan ulusal karakteri"ni kasetmiyoruz. Dolayısıyla, makaleleri seçerken izlediğimiz yöntem, *önce* Amerikan ruhu, kafa yapısı, ya da karakteri nedir sorusunu cevaplayıp, *sonra* bu ruhu, kafa yapısını, ya da karakteri en mükemmel bir biçimde temsil eden yazıları bulmaya çalışmak olmadı. Makaleleri seçerken, bir yandan, ABD'de en çok ses getirmiş olmak, kamuoyunu en fazla etkilemiş olmak, üzerinde en sık konuşulmuş olmak gibi ölçütlere başvurduk; öte yandan da, kamuoyunda olmasa bile akademik ve siyasal çevrelerde belli bir etkinlik kazanmış yazıları da kitaba aldık. Francis Fukuyama ve Z'nin makaleleri popüler gruba girerken, Immanuel M. Wallerstein, Kenneth Jowitt, Adam Przeworski, Alexander J. Motyl, ve Robert H. Bates'in yazıları ise, kamuyunda olmasa bile, akademik ve siyasal çevrelerde etkinliğe sahip olanlar grubunu oluşturuyorlar.

Elinizdeki derlemede yedi makale yer alıyor. Bunların tümü, Sovyetler Birliği'ndeki Leninist rejim savunucularının 1991 yazsonundaki başarısız darbe teşebbüsünden önce ve Doğu Avrupa'daki Leninist rejimlerin 1989 sonbaharındaki zincirleme çöküşlerinden sonra yazılmışlar. Kitabın yayınlanmasının 1992 kışını bulmasına rağmen, varolan bütüne yeni makaleler eklemeyi düşünmedik. Bunu, şu amaçla yaptık. 1989 sonbaharı ile 1991 yazsonu arasındaki yaklaşık iki yıllık süre, Leninizmin bir siyasal rejim ve bir devletlerarası sistem olarak çözüldüğü fakat tam anlamıyla ortadan kalkmadığı, Leninizmin yerini neyin alacağını da henüz bütünüyle berraklaşmadığı, tam bir ekonomik, siyasal ve toplumsal belirsizlik dönemine tekabül ediyordu. Geçmişin, bugünün ve geleceğin bulanıklaştığı, siyasette, ekonomide ve kültürde eski parametrelerin kırıldığı ve yenilerinin oluşmadığı, kısacası, toplumsal gerçekliğin belirsizleştiği dönemlerde, toplumsal teoriler bizzat toplumsal gerçekliğin "eleştirisinin kırbacını" yerler, ve açıklayıcılık, öngörü, yöntem ve eyleme kılavuzluk kapasiteleri bir ölüm-kalım sınavından geçer: teori, o bulanıklığın içinden, neyin gidici, neyin kalıcı olduğunu saptayabilmiş mi, gelmekte olanı öngörebilmiş mi, belirsizliğin neden şu şekilde değil de bu şekilde bir çözüme kavuştuğunun hesabını verebilmiş mi, belirsizliği aşma yolunda bir eylem programına dönüştürülmüş mü?

Leninist dünyadaki bu gerçek belirsizliğin, ABD'de toplumsal teori alanında farklı yansımaları oldu. Herşeyden önce, Sovyet sisteminin işleyişini anlatma iddiasındaki hiçbir

teorik model, sistemin geçirdiği değişimleri ölçek, kapsam, ve zamanlama bakımından öngöremedi. Ben, basit bir istatistiksel öngörü hatasından nitelikçe çok farklı bu toptan öngörü iflasının, en azından siyaset bilimi alanında, o da olmazsa sovyetoloji alanında, hemen temel varsayımların radikal bir sorgulanışına, ve bunun da ötesinde bir bilimsel devrime yolaçacağını düşünüyor, her derste, katıldığım her toplantıda birinin bu iş burda bitmiştir demesini bekliyordum. Oysa, olaylar tam tersine gelişti. Bilimin, gerçeği kavramadaki bu apaçık başarısızlığı karşısında, bilimcilerin ilk tepkisi, bilimlerini terketmek değil, ona daha sıkı sarılmak oldu. Hatta, nisbeten mazur görülebilir bir mesleki muhafazakârlıkla da yetinmeyip, işi, gerçeğin bilinemeyeceğine, dahası, ünlü bir sovyetoloğun deyimiyle, "Sovyet halısı sovyetolojinin ayakları altından hızla çekilirken", gerçeğin inkârına götürülenler oldu. "Z" takma ismini kullanan yazar, bu ilk muhafazakâr tepkinin, "Güneşin altında değişen hiçbir şey yok!" yaklaşımının sözcülüğünü üstlendi. Devlet, akademik camianın bu muhafazakâr tepkisini paylaşmayarak, olan biteni "Allahın belası komilerin" Amerika karşısında Soğuk Savaş'ı kaybetmeleri mealinde yorumladı, ve Başkan Bush eski dünyanın tarihe karıştığını ve yeni bir dünya düzeninin başladığını ilan etti. Fukuyama'nın tezi, Amerikan değerlerinin bütün dünyaya hakim olacağı ve Amerika'nın ilelebet payidar kalacağı şeklindeki devlet görüşünün en yetkin dışavurumuydu. Bu muhafazakâr ve muzafferane görüşlerin sınırlarını çizdiği spektrum içinde, bazen bir uca bazen ötekine yakın düşen görüşler ortaya atıldı. Örneğin, sayıca pek fazla olmayan bir grup sosyal bilimci, başta Brzezinski olmak üzere, devlet görüşüne yakın durup, "Ben zaten söylemiştim!" tavrını takındılar; böylece, sovyetolojinin yıllardır boşa nefes tükettiği şeklindeki sinik iddiaları da kendilerince yanıtlamış oldular. Bir başka grup sosyal bilimci, Jowitt'in de aralarında bulunduğu, değişimi kabul ettiler, ancak, onu, dinazorların yokoluşu türünden, ani, beklenmedik, neredeyse esrarlı bir olay olarak yorumladılar; dolaylı olarak da, esrarlı olayları tahmin edemedi diye sovyetolojinin kınanamayacağını söylemiş oldular. Przeworski, Motyl ve Bates gibi sosyal bilimciler ise, hem değişimi ve hem de sovyetolojinin iflasını kabul ederek, olayları daha farklı çerçevelerde ele aldılar. Wallerstein'in, varolan yorum gruplarından birine dahil edilemeyecek tezi ise, bir yanıyla, tarih (Wallerstein için görece, Fukuyama için mutlak olarak) bitti ve dünya yeni bir düzene girdi şeklindeki Fukuyamacı tezle çakışırken, öbür yanıyla da, girilen yeni düzenin dinamiğini Amerikan değerlerinin yükselişinde değil tam tersine düşüşünde bulmasıyla, Fukuyamacı tezle çelişiyordu. Bu kitapta, yukarıda sözü edilen düşünce spektrumunun hemen bütün temel renkleri bulunuyor.

Makalelerin sonlarındaki bibliyografik notların çevirisi hakkında küçük bir açıklama yapmak yerinde olacak. Bibliyografik notların çevirisinde, yazarların kendi bibliyografik formatlarına bütünüyle sadık kaldım; bir şey çıkarmadığım gibi, fazladan bir bilgi de eklemedim. Aksi belirtilmediği ya da açıkça belli olmadığı sürece, adı geçen kaynakların tümünün yayımlandığı ülke ABD'dir; dolayısıyla, bu bilgi her seferinde tekrar edilmemiştir.

Hüseyin Sönmez'in yayının her aşamasındaki belirleyici ve sürükleyici katkıları olmaksızın bugün bu kitabın elimizde olmasına imkân yoktu. Sevgili Hüseyin'e, çevirmenlere, dizgi işlerini yapan Leyla Kanbur ve Erkut ??? 'a, ve sıcak, heyecanlı, rasyonel, ve etkin ilgileriyle hayatı güzelleştiren, Pandora'nın "işçi-ortaklar"ı Rezzan Sönmez, Tunç Özdoğan ve Ferzan Peker'e teşekkürlerimi sunuyorum.

GİRİŞ

Kanımcı, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ni son iki-üç yılda sarsan değişimlerin kavranmasına ilişkin en temel sorun, değişenin *ne* olduğunun saptanmasıdır. Değişenin ne olduğuna ilişkin saptamalar, değişimin *nereye doğru* olduğu hakkındaki tahmin, dilek, ve çabalar tarafından da belirlenirler. Çoğu kez sanılanın aksine, insanlar geçmiş hakkındaki değerlendirmelerini geleceğe ilişkin vizyonlarının ışığı altında yaparlar. Ve her yeni bir gelecek kurma çabası, aynı zamanda yeni bir geçmiş kurma çabasıdır.

Bu kitapta yeralan makaleler, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da değişenin ne ve değişimin nereye doğru olduğu hakkında Amerikalı sosyal bilimcilerin (içlerinden bazılarında kelimenin Sovyetik anlamıyla ideolog da denebilir) görüşlerini yansıtıyorlar. Bütün makaleler, önsözde de belirtildiği gibi, Amerikan anaakımı içerisinde yeralıyor ve onun çeşitli varyantlarını oluşturuyorlar.

1988 başkanlık seçimlerinde, Cumhuriyetçi aday George Bush, Demokrat aday Michael Dukakis'i Amerikan anaakımı içerisinde olmamakla ve Amerika'nın "kalbinin nerede attığını" anlamamakla suçlamıştı. Kimdir ya da kimlerdir Amerikan anaakımının en yetkin temsilcileri? Abraham Lincoln mu? Senatör McCarthy mi? Başkan Kennedy mi? "National Organization of Women" mı? Martin Luther King mi? John Ford mu? New York Yahudi entelijansiyası mı? Orta Batı'lı "Red Neck"ler mi? Donald Trump mı? Ronald Reagan mı? Şüphesiz ki, Amerikan anaakımı diye, herkesin üzerinde anlaştığı, sınırları iyi çizilmiş, ve zaman içerisinde kendisiyle özdeş kalan bir düşünceler bütününden söz edilemez. Ancak, Amerikan anaakımı, sözle dile getirilmeyen, buna karşılık Amerikalıların büyük çoğunluğunca paylaşılan bir "ortak duygu"ya da indirgenemez. Aşağıda, Sovyetler Birliği, Sovyet siyasal rejimi, ve Sovyet sistemindeki son değişimlere ilişkin Amerikan anaakımının iki belli başlı versiyonunu, **son derece stilize ederek, görüşleri kendi söylemleri içinde ifade etmeye çalışarak, ve aynı versiyona dahil edilebilecek çeşitli görüşleri tek bir görüşe indirgeyerek özetledim.** Bu görüşleri tespit ederken, ABD'de popüler olmak, medyada sıkça sözü edilmek, akademik çevrelerde tartışma odağı haline gelmek, geniş kabul görmek, siyaset adamlarınca eylemlerine kılavuz yapılmak gibi ölçütlere başvurduğum. Ortaya, alabildiğine eklektik, buna karşılık geneli temsil gücü yüksek iki kurgusal metin çıktı. İkinci olarak, Sovyet sistemindeki değişimlere ilişkin Amerikan vizyonunun özgün taraflarını daha da belirginleştirmek maksadıyla, aynı konudaki Sovyet ve Çin bakış açılarının belli başlı versiyonlarını, **yine stilize ederek, türdeş görüşleri teke indirgeyerek, ve görüşün özgün söylemi içinde kalarak** sunmaya çalıştım. Giriş bölümünü, kitapta yeralan makaleler hakkındaki kısa tanıtma ve değerlendirme yazıları ile bitiriyorum.

A) SOVYETLER BİRLİĞİ NEYDİ, NE OLDU? AMERİKAN ANAAKIMI

a) Totalitarizm Modeli

Rusya'da, 1917'de Bolşeviklerin iktidarı bir darbeyeyle ele geçirmeleriyle komünist-totaliter bir rejim kuruldu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Ruslar, işgalleri altındaki Doğu Avrupa ülkelerine de komünist-totaliterizmi silah zoruyla dayattılar.

Totalitarizmin tanımlayıcı karakteristiği, toplumun, ekonominin, ideolojinin (kültür ve din de dahil), ve özel hayatların devlet tarafından düzenlenmesi ve denetlenmesidir.

Totaliter devlet tek bir siyasal partiyle özdeşleşerek, bir parti-devlet haline gelir; bu, minimal anlamıyla, devlet bürokrasisinin (ekonomik ve askeri bürokrasi dahil) tepesinde ve tüm kilit noktalarında parti üyelerinin bulunması ve devlet bürokrasisinde kariyer kazanmanın parti içindeki siyasal performansa endeksli olmasıdır. Totaliter rejimlerde tüm siyasal karar alma mekanizmaları partinin, ve parti içinde de üst yönetimin, tekelindedir. Yurttaşların, partinin üst yönetiminde olmadıkları sürece, siyasal gündemin saptanmasında ve siyasal kararların alınmasında bir katkıları yoktur. Yurttaşların siyasal sürece tek "katılma" yolları, zaman zaman devlet eliyle yürütülen, ve halkın büyük çoğunluğunun rejimi desteklediğini dış dünyaya göstermeyi, çekilen sıkıntılar karşısında halkın fedakârlık yapmasını sağlamayı, ve halkı, devlet tarafından belirlenmiş "zararlı unsurlar"a saldırtmayı amaçlayan ideolojik mobilizasyon kampanyalarıdır (Bu kampanyalardan en çarpıcı olanı, şüphesiz, Mao'nun başlattığı Kültür Devrimi'dir). Totaliter devletin bir versiyonu olan komünist-totaliter devlet, özel mülkiyete izin vermez ve ekonomiyi merkezî plan örgütünün emir ve kumandalarıyla yönetir.

Çok-uluslu bir komünist-totaliter devlet olan Sovyetler Birliği'nde, çevre cumhuriyetlere ilişkin en önemli kararlar merkezde alınır ve çevreye dayatılır; merkez, çevresel unsurlar arasında kendi denetimi dışında yatay ilişkiler kurulmasını engeller. Totaliter Sovyet rejiminin iki ana dayanağı, merkezî ekonomik planlama ve merkezî siyasal planlama, kendi bozulma dinamiklerini de içlerinde barındırırlar.

Merkezî ekonomik planlamanın makro düzeydeki ideal yürütümü için temel gereksinme, plan örgütü, ekonomik işletmeler ve tüketiciler arasında eksiksiz enformasyon akışının sağlanmasıdır. Enformasyonu bu üç temel ekonomik aktör arasında fiyat hareketleri aracılığıyla dağıtacak bir piyasa mekanizması mevcut olmadığından, tam ve eksiksiz enformasyon dağılımının tek garantisi, doğru enformasyonu ödüllendirici ve yanlış enformasyonu cezalandırıcı bir merkezî enformasyon denetim sistemidir. Böyle bir merkezî enformasyon denetim sistemini işletmenin zorluğu ve bunun ekonomiye yükleyeceği ek maliyet bir yana, merkezden planlanan bir ekonomik sistemde enformasyonu gizlemek ve bozmak aktörlerin işine de gelir. Örneğin, işletmeler, planda kendilerine biçilen üretim hedeflerini tutturamadıklarında cezalandırılacaklarından ya da bu hedefleri aştıklarında ödüllendirileceklerinden, girdi ihtiyaçlarını (kullanacakları ham madde, enerji, ve işçi miktarını) daima gerçekte olduğundan çok göstermek eğilimindedirler; böylelikle, plan hedeflerinin gerisinde de kalırsa, hedefe de varılsa, hedefin ötesine de geçilse, ilk iki durumda kaynakların atıl bırakılması anlamında, son durumda da gereksiz kaynak kullanımı ve aşırı üretim anlamında ekonomik sisteme için bir kaynak israfı mekanizması oluşur. Merkezî enformasyon denetim merkezinin harekete geçmesi, ve işletmelere ancak plan hedeflerini tutturabilecekleri miktarda kaynak tahsisi yapılması da, sorunu çözecek yerde daha da derinleştirir: bu denetim, işletmeleri, bir çok Sovyet işletmesinin sıkça başvurdukları bir çareye, istedikleri kaynakları illegal yollardan edinmeye sevkeder; bu ise, merkezî denetimin merkezî planlamayı yozlaştırması demektir. Bu soruna tek "çözüm", işletmeleri, plan hedeflerinin altına düştiklerinde cezalandırmak, üstüne çıktıklarında ise ödüllendirmekten vazgeçmektir ki, bu da, planlamanın kendisinden vazgeçmekle aynı şeydir.

Merkezî siyasal planlamanın ve siyasal merkez ile çevre cumhuriyetler arasındaki emir-komuta ilişkisinin bozulma dinamiği, merkezî ekonomik planlamanın ve plan örgütü ile

ekonomik işletmeler arasındaki emir-komuta ilişkisinin bozulma dinamiği ile paralellik arzeder. Çevre cumhuriyetlerin çıkarları, merkezin çevre üzerindeki hakimiyetinin sürekliliği için elzem olan çevreden merkeze tam ve kesintisiz enformasyon akışını bozmakta yatar. Örneğin, bağımlı cumhuriyetlerin yöneticileri, kendi cumhuriyetlerinden çıkan kaynakların mümkün olduğunca geniş bir kısmını kendi ellerinde tutmak ve kendi patronaj ağlarını genişletmek ve pekiştirmek için sarfetmek eğilimindedirler. Sovyet tarihinde, merkez, çevrenin bu merkezkaç eğilimiyle başatmak için birbirini izleyen ve birbirinin aksi iki yol izlemiştir: birincisi, merkeziyetçiliği kuvvetlendirmek (Stalin ve Brejnev), ikincisi, merkeziyetçiliği gevşetmek (Kruşçov ve Gorbaçov). Ancak, merkeziyetçilik, yeniden-kuvvetlendirme çabalarıyla kesintili bir süreçte, sürekli olarak gevşemiştir.

Gorbaçov'un Sovyet merkez-çevre ilişkilerinde yaptığı reformlar ise, devresel bir merkeziyetçiliği gevşetme politikasının çok ötesine geçmiş, merkezî siyasal planlamanın özünü zedelemiş, ve siyasal totaliterizme son vermiştir. Gorbaçov reformlarının siyasal totaliterizme son vermesi, kısa sürede çevre cumhuriyetlerin fiilen bağımsızlaşmalarını sağlamış, ve Sovyet siyasal birliğini kağıt üzerinde bırakmıştır. Gorbaçov'un, merkezî ekonomik planlamanın sorunlarını ekonomik merkeziyetçiliği azaltarak çözme amacını güden ekonomik reformları ise, tıpkı siyasal alandaki reformları gibi, devresel bir merkeziyetçiliği gevşetme politikasını çok aşarak, ekonomik totaliterizme son vermiştir. Piyasanın yokluğunda, Gorbaçov'un ekonomik totaliterizme son vermesi bir ekonomik kaosla sonuçlanmıştır. Sovyet sisteminin çekirdeğinin böylesine parçalanması, bu çekirdeğe en uzak yörüngelerde dolanan, ve dolayısıyla başka çekirdeklerin çekimlerine de en fazla maruz kalan Doğu Avrupa'daki uydu komünist rejimlerin hızla sistemden çıkmalarına neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nin içinde ise, eski totaliter rejimi en azından Sovyetler Birliği'nde restore etmek isteyen muhafazakârlar, bir saray darbesiyle Gorbaçov'u iktidardan uzaklaştırmayı başarmışlarsa da, Yeltsin ve çevresindeki komünistten-dönme-uzlaşmaz-Batı-yanlısı radikaller karşısında tutunamamışlardır. Totalitarizmin çözülme sürecinin o anki safhasını veri alan Yeltsin ve ekibi, bu süreci mantıksal sonuçlarına ulaştırmak programını uygulamaya koyulmuşlardır.

b) Modernleşme Modeli

Totalitarizm modeli, Sovyetler Birliği ve diğer komünist toplumların gelişme dinamiklerini açıklayamamaktadır. Totalitarizm modeli, Soğuk Savaş'ın ürünüdür, ve açıklayıcı bir bilimsel model olmaktan çok, Soğuk Savaş'ta kullanılan ideolojik bir silahtır. Komünist toplum, totaliterizm modelinin vazettiği gibi statik, dogmatik, monolitik bir toplum değildir. Nitekim, komünist toplumlara totaliterizm modelinin çerçevesinden bakanlar, bu toplumların ne geçmişte ne de yakın zamanda geçirdikleri değişimlerin bir tekini bile öngörememişlerdir; bu yüzden, komünizmin iflası, aynı zamanda totaliterizm modelinin de iflasıdır.

Komünist toplum, ve diğer toplum türleri, totaliterizm modelinin yaptığı gibi siyaset ve ideolojiye değil, toplumsal ve ekonomik yapıya öncelik vererek incelenmelidir. Komünizm, her şeyden önce, modernleşme sürecinin bir aşamasıdır; feodal bir köylü toplumundan kentli bir sanayi toplumuna geçiş sürecinin bir basamağıdır. Yakın Çağ Batı tarihinde, köylü toplumundan modern topluma zaman içerisinde birbirini izleyen üç yolla ulaşılmıştır. İlk yol, İngiltere, Fransa, ve Amerika'yı kapitalist bir demokrasi yapan burjuva devrimidir; ikinci yol, Almanya ve İtalya'yı kapitalist bir diktatörlük yapan faşist devrimdir;

üçüncü yol ise, Rusya'yı komünist bir diktatörlük yapan köylü devrimidir. Toplumlar, tarımda feodal yapı ne kadar çözülmüş ve toplumun genelinde burjuvazi ne kadar güçlenmişse, modernliğe o kadar erken geçmişler, ve geçiş sonrası siyasal yapıları da o denli demokratik olmuştur.

Sovyetler Birliği'nde, komünizmin ilk dönemlerindeki baskı, geri bir köylü toplumundan ileri bir sanayi toplumuna hızla geçiş için ödenmesi zorunlu olan yüksek bir fiyattı. Aynı şekilde, üretim araçları üzerindeki devlet mülkiyeti ve devletin ekonomik kalkınmadaki öncü rolü de, komünizmin Çarlık döneminden son derece yetersiz bir özel sermaye birikimi ve son derece cılız bir burjuvazi devralmış olmasından ötürüydü; nitekim, zaten Rusya kapitalistleşmede yeterli mesafeyi alabilmiş olsaydı, orada bir komünist ihtilal olmazdı. Tarımda feodal yapının tasfiye edilmesi, sanayileşmenin artması, eğitimin herkese yaygınlaştırılması, ve nüfusun ağırlıklı kısmının kentleşmesiyle, Sovyetler Birliği'nde baskı ve hukuksuzluk azaldı, toplum normalleşti.

Sovyet toplumu, 1960'ların sonunda temel sanayileşmesini tamamladı, ve Batı tipi bir tüketim toplumu olma aşamasına geldi. Ancak, tüketim toplumuna geçebilmesi için, ekonomisini tüketicilerin taleplerine duyarlı bir yapıya kavuşturması, bir başka deyişle, ekonomik merkezîleşmesi ve üretim araçları üzerinde özel mülkiyete hak tanınması gerekiyordu. Tüketim toplumuna geçmenin asgari siyasal koşulu da, çeşitli çıkar gruplarının serbestçe örgütlenip, haklarını korkusuzca savunabilecekleri bir demokratik yapı oluşturabilmektir. Brejnev döneminde, silah ve doğal kaynak ihracı ve dış krediler yoluyla sağlanan dış kaynaklarla tüketim pompalandı, ancak gerçek bir tüketim toplumuna geçmek için gerekli yapısal reformlar yapılmadı. Brejnev dönemi, bu anlamda, devletin daha fazla tüketim malı sunup, karşılığında halkın sessiz onayını aldığı bir toplumsal sözleşmeye dayanıyordu. Ancak, Brejnev dönemindeki toplumsal sözleşmenin ve istikrarın sürekliliği, Sovyetlerin doğal kaynak ve silah ihracatının ve Batı'dan Sovyetlere kredi akışının sürekliliğine bağlıydı. 1970'lerde Batılı ülkelerin yaşadıkları ekonomik kriz, 1980'lerde ise, özellikle İran Devrimi ve Sovyetlerin Afganistan'ı işgali üzerine ABD tarafından Sovyetlerin ekonomik bakımdan yalıtılması politikasının izlenmeye başlanması, Sovyetlere dış kaynak akışını kuruttu. Aynı zamanda, özellikle elektronik alanındaki gelişmelerle, Batı'da tüketim mallarının ve tüketim kalıplarının hızla değişmesi, çeşitlenmesi ve niteliklerinin yükselmesi, Sovyet toplumunun Batılı toplumlar karşısındaki görece refahını, dış kaynak akışından bağımsız olarak, düşürdü. Böylece, Brejnev usulü toplumsal sözleşme ve buna dayalı istikrar da bozuldu.

Gorbaçov'un perestroyka ve glasnost politikalarını, Sovyetler Birliği'ni tüketim toplumu aşamasına sıçratan ekonomik ve siyasal reformların yirmi yıllık bir gecikmeyle uygulanmaya konması olarak görmek gerekir. Muhafazakârların Gorbaçov'u bir darbeye devirmeleri, Yeltsin önderliğindeki radikal ekibin hem muhafazakârları hem de ortayolcuları tasfiye ederek iktidarı ele almaları, ve diğer tüm toplumsal ve siyasal çalkantılar, Rusya'da ve Rus hinterlandında Bolşevik Devrimi ile başlayan modernleşme sürecinin son aşamasının, tüketim toplumunun, doğum sancılarıdır.

c) Totalitarizm ve Modernleşme Modelleri üzerine Değerlendirmeler

Sovyet düzeninin ne olduğuna ve nereye doğru değiştiğine ilişkin iki belli başlı Amerikan görüşünün, totalitarizm ve modernleşme modellerinin, yakından incelenmesi, bu

modellerin her ikisinin de ortak bir öncüden hareket edilerek kurulduklarını gösteriyor. Amerikan anaakımının bu ortak öncülü şöyle ifade edilebilir: bütün toplumlar, ABD'nin varolan siyasal, ekonomik, ve kültürel düzenine doğru hareket etmektedirler; ABD düzeni, çoğu kez bir ideal (George Bush'un dediği gibi, "Bütün dünyanın imrendiği düzen!"), kimi zaman kıyamet öncesinin çılgınlık devri, ve her iki durumda da her toplumun kaçınılmaz bir biçimde varacağı bir nihai hedeftir. Amerikan anaakımı, teleolojik bir öncül üzerine bina edilmiştir. Ve bu da hiç şaşırtıcı değil. Sovyet anaakımı da, Sovyet düzenini her toplumun kaçınılmaz sonu ilan etmişti (Kruşçov'un "Kapitalizmi gömeceğiz!" sözünde dile geldiği gibi.). Dahası, Eski Yunan şehir-devletlerinden Roma İmparatorluğu'na, Arap-İslam İmparatorluğu'ndan Osmanlı İmparatorluğu'na dek, dünya tarihinde kendisine teleolojik bir kıymet biçmemiş bir emperyal ülke yoktur. ABD de, kendisinden önce gelen ve kendisiyle çağdaş olan diğer imparatorluklar gibi, kendi tarihselliğini ve geçiciliğini görememekle, "emperyal körlük"le, muzdariptir.

Hernekadar, totaliterizm ve modernleşme modellerinin her ikisi de aynı teleolojik öncüle dayanıyorlarsa da, ikisi arasında bazı önemli yaklaşım farkları var. İki model arasındaki bu yaklaşım farkları, yalnızca teorik düzlemde kalmayıp, ABD'nin iç ve özellikle dış politikasındaki devresel değişimlere de tekabül ediyorlar. Çok kaba olarak, totaliterizm modeli, 1940'ları, 1950'leri ve Reagan yıllarını içeren Soğuk Savaş dönemindeki, modernleşme modeli ise, 1960'lı ve 1970'li yılları kapsayan, Amerikan formülasyonu ile "yumuşama", Sovyet formülasyonu ile "barış içinde bir arada yaşama" dönemindeki Amerikan siyasetinin tonuna denk düşmüşler, ve bu dönemlerde Amerikan akademisinin ve medyasının hakim perspektifi haline gelmişlerdir.

Totalitarizm modeli, Sovyetler Birliği'ni Amerika'nın düşmanı değil, Amerika'nın tam zıddı, Amerikan-olmayanın cisimleşmesi olarak görür. Nitekim, totaliterizmin egemen yaklaşım olduğu McCarthy Dönemi'nde, Amerikan-olmayan Faaliyetleri Soruşturma Komisyonu adlı bir Kongre komisyonu kurulmuştu, ve buradaki "Amerikan-olmayan" deyimini "Sovyetik-olan" anlamına geliyordu. Totalitarizm modeli, Sovyet düzenini modernleşmenin bir basamağı olarak görmez; bu modele göre komünizm, Amerikan idealini hedeflemesi

**Amerikan Anakımının Perspektifinden Sovyet Resmi İdeolojisinin
Evrimi**

	Sınıf	Toplum	Devlet	Ulus
1917 öncesi	Burjuvazi Feodaller Proletarya	Sınıf mücadelesi	Burjuva diktatörlüğü	Rusya'nın ulusların hapisanesi olması Rus hakimiyeti
1917-1920'ler	İşçi-köylü ittifakı Burjuva ve feodal kalıntılar	Sınıf mücadelesi	Proletarya diktatörlüğü	Rusların ve Rus-olmayan ulusların eşitliği
1930'lar ve 1940'lar	İşçi-köylü ittifakı içinde işçi hegemonyası	Sosyalist toplumun kuruluşu	İşçi ve köylülerin devleti	Ulusların eşitliği
1950'ler	Sınıfların ortadan kalkışı	Komünist toplumun kuruluşu	Tüm halkın devleti	Ulusların eşitliği ve kaynaşması
1960'lar ve 1970'ler	Sınıfların ortadan kalkışı ve yeni Sovyet tipi insanın doğuşu	Gelişmiş sosyalist toplumun kuruluşu	Tüm halkın devleti	Ulusların kaynaşması ve bir Sovyet Halkı'nın oluşması
1980'ler (ilk yıllar)	Sovyet tipi insanların sınıfsız toplumu	Gelişmiş sosyalist toplum	Tüm halkın devleti	Sovyet Halkı'nın pekişmesi
1980'ler (son yıllar)	Sınıflar arası çelişkiler	Durgun ve yozlaşmış sosyalist toplum	Hantal, bürokratik, baskıcı devlet	Sovyet sisteminin ulusal sorun karşısındaki çözumsuzlüğü

gereken modernleşme sürecinden bir sapmadır, modernliğin antitezidir. Totalitarizmin "vülger" versiyonu, toplumsal bir ur olarak gördüğü komünizmin ancak cerrahi bir müdahaleyle, savaşıyla, yokedilebileceğini vazeder. Daha "sofistike" totaliterist modeller ise, tarihsel gelişmenin doğrultusuna aykırı bir düzen olan komünizmin, sağlıklı, tutarsız ve çelişkin bir yapı olduğunu, ve eninde sonunda kendi iç çelişkilerinin çatışmasıyla çökeceğini ileri sürer. Yukarıda özetlenen totaliterist model, sofistike versiyonlardan türetilmiştir.

Modernleşme modeli, komünizmi modernleşmeden bir sapma değil, bu sürecin bir aşaması olarak değerlendirir, ve "kötü" fakat "normal" bir düzen olarak görür. Bu yüzden de, komünizmin sonuna dair daha "barışçıl" bir senaryo yazar: komünizm, diğer bütün ideal-öncesi düzenler gibi, kendi dinamiğiyle ideale, yani Amerikan düzenine, doğru evrilecektir.

B) SOVYETLER BİRLİĞİ NEYDİ, NE OLDU? ÜÇ SOVYET VE BİR ÇİN GÖRÜŞÜ

a) Gorbaçov Yanlısı Sovyet Görüşü

1917'de Rusya'da Bolşevikler öncülüğünde gerçekleşen bir proletarya devrimi ile "sosyalist" bir düzen kuruldu. İktidar, proletaryanın siyasal temsilcisi olan Bolşevik Partisi'nin eline geçti. Batı Avrupa komünist partilerinin milliyetçi bir tavırla kendi ulusal burjuvazilerinin yanında saf tutmaları sonucunda, Rusya'da başlayan proletarya devrimi Batı Avrupa'ya yayılmadı, ve "tek ülkede sosyalizm" bir zorunluluk haline geldi. Dünya üstündeki ilk ve tek sosyalist ülke olan SSCB, emperyalist kuşatmaya rağmen, kısa zamanda Çarlık döneminden miras aldığı geri ekonomik ve toplumsal yapıyı modernleştirdi.

İkinci Dünya Savaşı'nda, Doğu Avrupa'da Nazi işgaline karşı direnişin başını çeken ve Doğu Avrupa proletaryalarının siyasal önderleri olan komünistler, Sovyet Kızıl Ordusu Nazileri Doğu Avrupa ülkelerinden kovunca, Nazilerle işbirliği yapmış olan burjuvazilerini tasfiye ederek ülkelerinde sosyalist rejimler kurdular, ve emperyalizme karşı Sovyetler Birliği ile dayanışma içine girdiler.

1960'ların sonlarından itibaren, Sovyetler Birliği, beceriksiz yöneticilerin elinde bir duraklama dönemine girdi. Gorbaçov ve ekibi, sosyalizmi ve Sovyet sistemini, kapitalizmin olumlu ürünleri olan piyasa mekanizmasını ve parlamenter demokrasiyi hayata geçirerek, yeniden-yapılandırmaya girişti. Bu yeniden-yapılandırma, eski düzenin sürmesinde çıkarları olan muhafazakârları Gorbaçov karşıtı kampa itti. Muhafazakârların yanısıra, Gorbaçov reformlarını ölçek bakımından dar, kapsam bakımından kısıtlı, ve hız bakımından yavaş bulan radikaller de Gorbaçov'a karşı cephe aldılar. Reformların hızla ilerlediğini gören muhafazakârlar, bir darbeye iktidarı ele geçirmeye çalıştılar. Muhafazakârların darbesi, radikallerin direnişini aşamadı ve çözüldü. Ancak, darbeci muhafazakârları iktidardan indiren radikaller, iktidarı, iktidarın meşru sahipleri olan Gorbaçovculara geri vermediler.

b) Gorbaçov Karşıtı Sovyet Görüşü (Stalinist)

(1960'lara kadar olan döneme bakışı, Gorbaçov yanlısı görüşüyle aynı). 1960'ların sonlarından itibaren, Sovyetler Birliği, bazı sorunlar yaşamakla birlikte, gittikçe güçlenen bir süper güç kimliğini korudu. Sovyetler Birliği'nin gelişmesine set çekmek ve artan global etkisini kırmak amacıyla, emperyalist ülkeler, başta ABD olmak üzere,

1980'lerin başlarından itibaren yeni bir soğuk savaş dönemi başlattılar ve Yıldız Savaşları gibi projelerle silahlanma yarışına görülmedik bir ivme kazandırdılar. Sovyetler Birliği, emperyalizm karşısında zayıf düşmemek ve global silah dengesinin emperyalizm lehine bozulmasına ve böylece dünya barışının tehlikeye düşmesine meydan vermemek için, silahlanma yarışına katılmak zorunda kaldı. Silahlanmaya gitgide daha fazla kaynak ayrılması, Sovyet halkının refah seviyesinde büyük düşüşlere yol açtı. Emperyalist ülkeler ise, daha fazla ve daha karmaşık silahlar için gerekli kaynakların büyük bir bölümünü bağımlı ülkeleri daha fazla sömürerek elde ettiklerinden, emperyalist metropollerde yaşayan halkların refahında Sovyet halklarınınkinden olduğu kadar büyük düşüşler olmadı. Buna karşılık, emperyalist silahlanmanın gerçek finansörleri olan bağımlı ülke halkları giderek daha fazla yoksullaştılar, ve bu yoksullaşmanın yolaçabileceği isyanları önlemek amacıyla da emperyalizm bağımlı ülkelerde birbiri ardısıra baskıcı rejimler sahneye koydu.

Sovyetler Birliği'nin gittikçe ağırlaşan sorunlarına bir çözüm bulma sözüyle ipleri ele alan Gorbaçov ve yandaşları, çözümü emperyalizme tümüyle teslim olmakta buldular. Önce Doğu Avrupa'daki sosyalist rejimlerin emperyalizm ve iç gericilik tarafından teslim alınmasına göz yumdular; sonra, Sovyet sosyalizmini tasfiyeye başladılar. Bu durum karşısında, gerçek komünistlerin Sovyet sosyalizmini korumak için Gorbaçov'u devirmek ve yönetimi ele geçirmek için giriştikleri hareket, Batı kapitalizmine teslimiyette Gorbaçov'dan çok daha kararlı olan Yeltsincilerce engellendi. Yeltsinciler, Gorbaçovcuların sözde kalan komünistliklerini de reddettiler, Sovyetler Birliği'ni dağıttılar, ve en hızlı ve en köktenci bir biçimde sosyalist ekonomik ve siyasal kurumların tasfiyesine giriştiler.

c) Gorbaçov Karşısı Sovyet Görüşü (Troçkist)

Rusya'da, 1917'de Bolşeviklerin önderliğindeki proletarya iktidara geldi. Devrimin ilk yıllarında, proleter devrim, Batı Avrupa komünist partilerinin milliyetçi bir tutumla kendi burjuvazilerinin yanında saf tutmaları nedeniyle, Rusya'da gerçekleşmesinden hemen sonra Avrupa'ya yayılmadı. Daha sonra, Stalinist bürokrasi "tek ülkede sosyalizm" şiarıyla Sovyetler Birliği'nde iktidarı ele geçirdi. Oysa, bir ülkede gerçekleşen proletarya devrimini global devrim sürecinden koparmak, sosyalizmi tek ülkede inşa etmeye çalışmak, sosyalizmin özüne aykırıydı; çünkü sosyalizm, ancak ve ancak, gerçekleşmiş ve gerçekleşmekte olan proleter devrimlerin bir proletarya enternasyonal çatısı altında birbirlerine eklenmeleri, bu proletarya enternasyonalinin kapitalist sistemin aleyhine durmaksızın genişlemesi, ve en nihayet kapitalizmin son kalesini de fethederek, bütünüyle globalleşmesi sürecinde kurulabilir. Nitekim, Stalinist iktidarın pekişmesiyle birlikte, Sovyetler Birliği, sosyalizmle esas olarak bir ilgisi bulunmayan bürokratik bir işçi devrine dönüştü. Bu haliyle bile, emperyalizme karşı dünya proletaryalarının doğal müttefiki olma karakterini korudu, ve bu yüzden kapitalizm için yokedilmesi gereken bir tehdit olma özelliğini sürdürdü.

Gerek kapitalist dünyanın emperyalist sömürüyü artırarak finanse ettiği aşırı silahlanma, gerekse Stalinist bürokrasinin sultanı altında canlılığını yitirmiş Sovyet ekonomisinin kapitalist ekonomiler karşısında gerilemeye başlaması, 1980'li yıllardan itibaren bürokratik Sovyet yönetimini köktenci reformlar yapmak zorunda bıraktı. Bu reformlar, Stalinist bürokrasiden beklenebileceği üzere, siyasal planda Sovyet demokrasisini hayata geçirmek, ve ekonomik planda kolektivizasyonu derinleştirmek ve üretimin denetimini işçilere vermek biçiminde olmadı. Tam tersine, Sovyet sisteminin bunalımı,

burjuva parlamenter ve kapitalist piyasacı aşılarda aşılmaya çalışıldı. Sonuç, hızla emperyalizme teslimiyet oldu. Doğu Avrupa'daki işçi devletleri emperyalizme terkedildi. Stalinist bürokrasinin Gorbaçov'a bağlı reformcu kanadının, sistemi, ve sistemle birlikte kendi konumlarını da hızla yıkıma sürüklediğini gören Gorbaçov karşıtı Stalinistler, reformcuları tasfiye etmek için bir darbe düzenlediler. Ancak, Gorbaçov reformlarıyla palazlanmış, tam Batı yanlısı, Sovyetler Birliği'ni bürokratik de olsa bir işçi devleti yapan özelliklerin tümüne karşı, ve Gorbaçov reformları sürecinde iktidarın kilit noktalarını tutmuş Yeltsinciler, bu eski moda Stalinistlerin darbesini önlediler, iktidarı Gorbaçovculara da geri vermeyerek ellerinde tuttular, ve Sovyetler Birliği'ni bir işçi devleti yapan özelliklerin hızla ve köktenci bir biçimde tasfiyesine giriştiler. Rusya'da bundan sonraki mücadele, 1917'ye sahip çıkan işçilerle, Rusya'yı 1917 öncesine geri döndürmek isteyen şimdiki iktidar arasında olacaktır.

d) Çin Görüşü (Maocu)

1917'de Rusya'da işçi ve köylü emekçiler, Bolşeviklerin önderliğinde iktidara geldiler. Lenin ve Stalin dönemlerinde Sovyetler Birliği sosyalizmin hızla kuruluşuna sahne oldu. Sosyalizmin kuruluşu, ulusal planda, Ekim Devrimi'yle siyasal iktidardan indirilmiş olmakla birlikte toplumsal varlığını sürdüren burjuvaziye, özellikle de burjuva kültürüne karşı kesintisiz bir sınıf mücadelesinin sürdürülmesini, ve proleter siyasal devrimin bir proleter kültür devrimiyle tamamlanmasını gerektiriyordu. Uluslararası planda ise, sosyalizmin kuruluşu, sosyalist devletin ezilen dünya halklarının antiemperyalist mücadelelerini desteklemesini ve emperyalizmin hayat damarlarının bir bir koparılmasını zorunlu kılıyordu.

Ne var ki, Stalin'in ölümünden sonra, Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kuruluşu sekteye uğradı. İçte, burjuva unsurlar tekrar siyasal iktidarı ele geçirdiler, burjuva kültürünü egemen kültür mertebesine yükselttiler, ve ekonomik düzeni, üretim araçlarının kendi kontrollerinde bulunduğu bir devlet kapitalizmi haline dönüştürdüler. Dışta ise, ezilen halkların antiemperyalist mücadelelerine destek olmayı bir yana bırakıp, bizzat kendileri emperyalist bir siyaset uygulamaya başladılar. Böylelikle, 1950'lerin sonlarından itibaren, bir tarafta Amerikan emperyalizminin, bir tarafta Sovyet sosyal emperyalizminin, bir tarafta da her iki emperyalizmin baskısı altında ezilen halkların ve her iki emperyalizme karşı dünya halklarının mücadelesine hegemonik-olmayan bir destek veren Çin Halk Cumhuriyeti'nin yer aldığı üç ayrı dünya ortaya çıkmış oldu.

Gorbaçov reformları, 1980'lerle birlikte saldırganlaşan ve aşırı silahlanan Amerikan emperyalizmine karşı Sovyet emperyalizminin yeni bir kapitalist aşıyla toparlanma çabasına işaret eder. Gorbaçov reformları, Sovyetler Birliği'nde üç toplumsal kesimin billurlaşmasına yolaçtı. Birinci kesim, Gorbaçovcu yenilikçilerdi; bunlar, Sovyet emperyalizmini yenileştirerek sürdürmeyi hesaplıyorlardı. Temel amaçları, 1980'lerde hızlanan Amerikan silahlanmasını durdurmak, böylelikle Sovyet silahlanma harcamalarını kısmak ve açıkta kalan kaynakları bilimsel-teknolojik araştırmaya kaydırmaktı. Gorbaçovcular, Amerikan emperyalizmini silahlanmayı durdurmaya ikna etmek için birbiri ardısıra iki büyük taviz vermek zorunda kaldılar: önce, Üçüncü Dünya'daki egemenlik alanlarını, sonra da, ve asıl önemlisi, Doğu Avrupa'daki bağımlı devletleri Amerikan emperyalizmine terkettiler. Gorbaçovcuların daha ötesine geçemeyecekleri nokta, dış mevzilerinden çekilmiş, ancak kendi içinde bütünlüğünü koruyan bir Sovyetler Birliği'di. Gorbaçov reformlarının ortaya

çıkardığı ikinci kesim ise, eski moda sosyal emperyalizm yandaşlarıydı; bunlar, bilimsel-teknolojik alanda Amerikan emperyalizmi ile aradaki farkı kapatacak reformları, Sovyetler Birliği'nin dıştaki egemenlik alanlarını ve içindeki bütünlüğünü olduğu gibi koruyarak hayata geçirmeyi savunuyorlardı. Nihayet, reform sürecinde billurlaşan bir üçüncü kesim de tasfiyecilerdi; tasfiyeciler, emperyalistlerarası savaştan çekilip, Rus emperyalizminin egemenlik alanlarını Amerikan emperyalizmine terketmeyi, Sovyetler Birliği'ni dağıtmayı, ve bunun karşılığında, ulusal plandaki egemenliklerini pekiştirmek için Amerikan emperyalizminin siyasal ve mali desteğini sağlamayı amaçlıyorlardı. Ağustos 1991'deki darbe, sosyal emperyalizmin sürmesinden yana olanların, Gorbaçovcu yenilikçileri iktidardan uzaklaştırmaları, ancak kendilerinin de Yeltsinci tasfiyecilerce tasfiye edilmeleriyle sonuçlandı.

C) SOVYETLER BİRLİĞİ NEYDİ, NE OLDU? YEDİ AMERİKAN GÖRÜŞÜ

a) Fukuyama: Liberalizmin Büyük Zaferi ve Tarihin Sonu

Francis Fukuyama'nın, 1989'da Amerikan anaakımının en sağdaki yayın organlarından *National Interest*'de yayınlanan "**Tarihin Sonu mu?**" makalesi, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki rejim değişimlerine ilişkin en sansasyonel yazı. Fukuyama'nın iyi bilinen argümanının sonucu şu: Sovyetler Birliği ve diğer komünist ülkelerdeki değişimleri, yalnızca Soğuk Savaş'ın sona erdiği, ya da kapitalizmle sosyalizmin birbirine yaklaşmasıyla "ideolojinin sonu"na geldiği şeklinde yorumlamak eksik olur. Sona eren şey, yalnızca Soğuk Savaş dönemi ve ideoloji değil, tarihin kendisidir. Bizzat tarihin sonuna gelinmiştir. Tarihin sonuna gelmesi, insanoğlunun ideolojik evriminin son noktasına erişmesi ve Batılı liberal demokrasinin evrensel bir karakter kazanarak insanlar için nihai yönetim biçimi olması demektir.

Fukuyama'ya göre, liberalizmin zaferi, henüz gerçek dünyada değil, sadece fikir ve bilinç alanında kazanılmıştır; ancak, uzun vadede gerçek dünyaya hakim olacak olan ideal de liberalizmden başkası değildir. Liberalizmin gerçek dünyaya, en azından belli başlı devletlerin yönetimine hakim olmasıyla, dünyada devletlerarası büyük çatışmalar ortadan kalkacaktır. Liberalizmin gerçek dünyaya yayılması sürecinde, liberalizmi benimseyen ve tarih içinde yerlerini alan devletlerle, liberalizmi henüz benimsememiş ve tarih dışında kalmış devletler arasında çatışmalar çıkabilecektir. Bir başka çatışma nedeni de, tarih-sonrası toplumlarda bile etkisini koruyabilecek olan etnik ve ulusal farklılıklar olacaktır. Tarih sonrası sükûneti bozabilecek bir üçüncü etken de, hiç kuşkusuz, terörizmdir.

Tarihin sonu, idealizmin ve idealler uğruna ölümüne mücadele etmenin, sanatın ve felsefenin de sonu olacak, ve bütün bunlar, yerlerini, ekonomik, teknik ve çevresel sorunlara en iyi çözümleri bulma çabalarına terkedeceklerdir. Böylelikle, yüzyıllarca sürecek bir can sıkıntısı dönemi başlayacaktır. Fukuyama'ya göre, tarihin sona ermesiyle girilecek bu can sıkıntısı döneminden bıkan insanlar, yeniden tarihe dönmek isteyebilecekler, ve böylelikle tarih yeniden başlayabilecektir.

Fukuyama, Hegelci gibi görünen bir tarih anlayışına sahip: tarihi, ideanın evrilmesi, ve çatışan tezlerden birinin diğerini yoketmesiyle ebedi dengesine kavuşması süreci olarak alıyor. Galip gelen tez, ve ideanın ebedi denge noktası, ise liberalizm oluyor.

Fukuyama'nın perspektifinin tam Hegelci olmayıp, Hegelci gibi görünmesi şöyle açıklanabilir: Hegel'de, çatışan tezlerden birinin diğerini yoketmesi gibi bir düşünce yoktur; idea, ebedi dengesine, çatışan tezlerden biri ya da öteki halinde değil, iki karşı tezin, ne biriyle ne de ötekiyle özdeş olan sentezi halinde kavuşur.

Fukuyama'nın eksik Hegelciliği, kendini zaman zaman tutarsız bir idealizm olarak dışavuruyor. Fukuyama'nın tutarsız idealizminin en çarpıcı örneği, II. Dünya Savaşı sonrasında faşizmin yenilgisine dair birbiriyle çelişen iki açıklama vermiş olmasıdır. Yazar, bir yandan, idealist esaslara ters düşerek, faşizmin fikir planındaki yenilgisinin maddi plandaki yenilgisinden kaynaklandığını söylüyor:

Bu, elbette, **maddi düzeyde bir yenilgiydi, ama beraberinde düşüncenin yenilgisini de getirdi.** Bir düşünce olarak faşizmi yokeden şey, ona karşı duyulan ahlâksal bir tiksinti değil ... başarısız olmasıydı. ... Faşist ideoloji, Hiroşima ile Nagazaki'ye atılan atom bombalarıyla ve Reich'in harabeleri arasında maddi olduğu kadar bilinç düzeyinde de yokedildi ... (Vurgu eklendi.)

Öte yandan ise, aynı paragrafın içinde, faşizmin yenilgisini bu kez maddi olmayan nedenlere bağlıyor:

Savaşta sonra, büyük bozgunlardan başka sonuç getirmeyen sürekli çatışma vaadiyle ultramilliyetçilik bütün cazibesini yitirmiş olmasaydı, başka yerlerde yeni faşist hareketlerin boyatmasını hiçbir maddi kuvvet engelleyemezdi.

Hegelci tarih görüşüne yöneltilebilecek bütün eleştiriler, Fukuyama'nın yaklaşımına da yöneltilebilir. Burada, bu eleştirileri tekrarlamaktansa, şu üç noktayı belirtmeyi önemli buluyorum.

Tarihsel gelişmeye neden olan gerilimin kutuplarını tez ve antitez halindeki fikirler olarak almak, bir önkabuldür; kabul edenlere apaçık geldiği için de, ispatına gerek yoktur. Aynı şekilde, tarihsel gelişmenin motoru olarak, maddi kutuplar, örneğin sınıflar, arasındaki çatışma da alınabilir; bu da, ispatı verilmeyen bir önkabuldür. Bu iki önkabul, felsefi olarak aynı statüdedirler: ikisi arasında, doğruluk, geçerlilik, zorunluluk, tutarlılık bakımından hiçbir ayırım yapılamaz; bu iki temel başlangıç noktasından birini ya da ötekini seçmek, ancak öznel ve ideolojik ölçütler kullanılarak yapılabilir. Bu yüzden, Fukuyama'nın düşüncesine bağlanmak, mantıksal değil ideolojik, nesnel değil öznel bir seçim yapmayı gerektiriyor.

İkinci nokta şöyle: Fukuyama'dan önce de bir çok düşünür tarihin sonunun geldiğini ilan etti; Aristoteles için Helen uygarlığı, Çiçero için Roma İmparatorluğu, Gazali için İslam İmparatorluğu, Avrupa ortaçağındaki hemen bütün Hıristiyan filozoflar için feodalizm ve Vatikan-merkezli Hıristiyanlık, Victoria çağı Londra bankerleri için merkezinde "The City" bulunan Britiş İmparatorluğu tarihin tekamül noktasını teşkil ediyorlardı. Ancak, sona eren tarih değil, "tarihin sonları" oldu. Açık ki, tarihin sonu geldi demek, tarih bilgisinin eksikliğini değil, düşünürün varolan düzeni bir ebedilik yakıştırmasıyla meşrulaştırma çabasını anlatıyor. İşte bu anlamda da, tarihin sonu tezlerinin kabulü, mantıksal ve nesnel değil, ideolojik ve öznel bir seçim yapmayı gerektiriyor.

Üçüncü noktaya gelince: Fukuyama, evrensel liberal düzende yine de çatışmaların olabileceğini söylüyor, ve milliyetçilik ve terörizmi iki ana çatışma kaynağı olarak saptıyor. Milliyetçilik ve terörizm, Azeriler ve Ermeniler gibi "zaten hep birbirini yemiş küçük ve arkaik ulusların", Filistinliler gibi "parokyal bir ulusal kurtuluş davası güdenlerin", ya da Aydınlik Yol gibi "uyuşturucu kaçakçılığında arta kalan zamanlarında köylüleri kurtarmaya çalışanların" elinde, eski dünyanın yeni dünya düzenini tehdit eden "kalıntıları" olarak görülüyor. Milliyetçilik ve terörizm, liberal düzenin yerleştiği büyük devletlerin yanında arkaik, küçük, önemsiz, marjinal kalan ulus ve grupların mızıkçılığı olarak tarif ediliyor. "Milliyetçilik" ve "terörizm" kavramları, insanların zihninde çok büyük, çok karmaşık, çok güncel, ve çok yaygın sorunları çağrıştırıyorlar. Fukuyama, "milliyetçilik" ve "terörizm" kavramlarının toplumsal gerçeklikteki karşılıkları olarak, bu kavramların zihinde ilk çağrıştırdıkları büyük ve karmaşık sorunları değil, dikkatlice seçilmiş ve stilize edilmiş bir kaç milliyetçi savaşı ve terörist vukuatı zikrediyor. Böylelikle, kavramlar, zihinde ilk çağrıştırdıkları büyük ve temelli sorunlardan teorik düzlemde koparılıyor, "küçük ama mide bulandıran" sorunları gösterir bir şekilde yeniden-tanımlanıyor. Bu şekilde, insanların zihninde çok büyük, çok önemli sorunları çağrıştıran kavramlar teoride önemsiz gibi gösterilerek, aslında, bu kavramların zihinlerdeki ilk çağrışımları olan çok büyük ve çok önemli sorunlar önemsizleştirilmiş, küçültülmüş, marjinalleştirilmiş, örtülmüş oluyorlar. Milliyetçilik, yalnızca ezelden beridir birbirlerine düşman olan küçük ve arkaik ulusların sorunu değildir. Modern çağın başlamasıyla dünyanın gündemine giren uluslaşma, ulus-devletlerin kurulması, ve etnik, dilsel ve dinsel farklılıkların hızla siyasallaşması olguları, ve bunlara ilişkin sorunlar, tüm yakıcılıklarıyla, eski ya da yeni giysiler giymiş olarak, yalnızca "küçük ve arkaik" ülkelerde değil, Rusya'da, Hindistan'da, Latin Amerika'da, bütün bir Afrika'da, ve bizzat liberalizmin kalesi sayılan ABD'de güncelliğini korumakta ve çözüm beklemektedir. Terörizm de, tıpkı milliyetçilik gibi, çok daha büyük sorunlara işaret ediyor. Bu sorunların başında da, insanlar arasında sınıfsal, etnik, dinsel, dilsel, cinsel ayrımlardan doğan eşitsizlikler geliyor. Bu eşitsizlikleri görmek için, dünyanın yoksul ülkelerine bakmaya gerek yok; daha yakın zamanlarda yoksulluk ve ırk ayrımının binlerce zenciyi sokağa döktüğü ülke, liberalizmin kalesi ABD'den başkası değil.

b) Wallerstein: Liberalizmin Büyük Yenilgisi ve Tarihin Başlangıcı

Immanuel Wallerstein, 1990'da yazdığı "**1980'lerden Alınacak Dersler**" başlıklı makalesinde, 1989'da Doğu Avrupa'da Leninizmin çöküşünün, dünya-sisteminde ABD hegemonyası döneminin sona ermesi sürecinin bir parçası olduğunu önesürüyor. Yazarın temel tezi, 1989'un Pax Americana'nın başlangıcı değil, tam tersine, sonu olduğu. Wallerstein'e göre, Pax Americana Soğuk Savaş demektir, ve Soğuk Savaş'ın bitmesiyle, Pax Americana da bitti.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ABD bütün dünya üzerindeki hegemonik güç, SSCB ise ABD'nin Doğu Avrupa'daki altemperyal gücü olarak ortaya çıktı. Hem ABD'nin ideolojisi (Wilsonizm) hem de SSCB'nin ideolojisi (Leninizm), çelişkin görünüşlerinin altında, aynı bir kaynaktan, liberalizmden doğdular. Her iki ideoloji de, özlerinde, şu liberalist esaslara dayanıyorlardı: Aydınlanma'nın mirasını sahiplenmek, ve insanın akılla ve bilinçle iyi toplumu kuracağına inanmak; devletin, kollektif aklın cisimleşmesi olarak, iyi toplumu kurabileceğine inanmak; dünyevi (laik) bir gelecek vizyonuna sahip olmak; çevre halkları için "ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı" ve "ulusların eşitliği" ideallerini savunmak; tarihin, hızla, kimsenin karşı koyamayacağı ve kimsenin dışında kalamayacağı bir

biçimde, kendi evrensel ideallerine doğru hareket ettiğine inanmak.

"Yalta ruhu" ile simgelenen düzenleme her iki kuvvetin de işine geldi. ABD, Japonya ve Batı Avrupa'yı aldı, ve o anda dünya-ekonomisinin genişlemesi için elde tutulması elzem olmayan Doğu Avrupa'yı SSCB'ye bıraktı. Bir anlamda da, Batı Avrupa'ya göre çok daha geri, savaştan çok daha büyük hasarla çıkmış, "rantabl" hale gelmesi için çok daha büyük yatırım gerektiren, ve her an kendi hegemonyası altındaki dünya-ekonomisine geri çekebileceğinden emin olduğu Doğu Avrupa'yı SSCB'ye "yamadı". Bu alışverişten SSCB'nin kazançları ise şunlar oldu: bir, ekonomik olarak sömürebileceği, örneğin savaş tazminatı alabileceği, bir bölgeye kavuştu; iki, Almanya'ya karşı askeri bir savunma hattı elde etti; üç, devrimci sosyalizmi tekeline aldı, ve Avrupa'daki ve dünyanın her yerindeki "sapkın" devrimci akımları ya kendine bağladı ya da bastırdı. Görünürdeki tüm karşıtlıklarına karşın, Amerikanizm ve Leninizm birbirlerini destekledi, ve biri olmadan, diğerinin inanılabilirliği kalmadı. Her biri, kendi alanındaki egemenliğinin meşruiyetini ötekinin mevcudiyetine dayandırdı.

Bu ABD-SSCB mukavelesine dayanan Soğuk Savaş, bir diğer ifadeyle Pax Americana, 1968 dünya-devrimiyle çözülmeye başladı. 1968'i hazırlayan iki önemli süreç vardı: birincisi, Japonya ve Batı Avrupa'nın ABD'nin ekonomik rakipleri haline gelmeleri; ikincisi ise, Çin, Vietnam, ve Cezayir gibi bir çok Üçüncü Dünya ülkesinin Yalta'da yazılan kaderlerine isyan etmeleri. 1968, yalnızca ABD hegemonyasına değil, aynı zamanda, SSCB'de somutlanan "Eski Sol"a karşı da bir başkaldırıydı.

ABD, 1968'le başlayan inişini, 1970'lerdeki "apolojetik", ve 1980'lerdeki "maço" tutumuyla, ve beyhude yere, durdurmaya çalıştı.

Gorbaçov'un perestroyka ve glasnostunu, iyice eriyen Amerikan gücü ve bitmekte olan Pax Americana karşısında, "Pax Americana Limited" in küçük ortağı SSCB'nin, Pax Americana'nın yıkıntıları altında kalmamak ve yeni dünyada da büyük güç konumunu muhafaza etmek amacıyla giriştiği bir kendini yenileme ve yeni oyunun kurallarına uyarlama çabası olarak görmek gerekir.

Doğu Avrupa'da 1989'daki rejim değişimleri ise, 1968'de Batı'da başlayan anti-liberalist devrimin dalgalarının Doğu'ya vurması biçiminde anlaşılmalıdır. Tıpkı 1968 gibi, 1989 da esas olarak liberalizme karşı bir devrimdir: 1968 daha çok liberalizmin Amerikanist (Wilsonist) versiyonuna, 1989 ise liberalizmin Leninist versiyonuna yönelik bir başkaldırıydı.

Wallerstein'in, genellemeden yana çok zengin, ayrıntıdan yana pek yoksul yazısı, şu soruları sormayı gerektiriyor kanımca. Birincisi, bir devletin resmi ideolojisi, yalnızca o devletin jeostratejik konumundan doğan dış politikasını yansıtan ve rasyonalize eden bir düşünceler bütünü olarak görüldüğünde, ideolojinin oluşumunda halihazırdaki jeostratejik konumla ilgisiz yerel faktörlerin, geleneklerin, dinin katkıları görmezden gelinmiş ve ideolojiye haketmediği bir gerçekçilik, rasyonellik ve esneklik bahşedilmiş oluyor. (Örneğin, perestroyka ve glasnostu, yalnızca, SSCB'nin, Amerikan hegemonyası'nın düşüşe geçmesiyle değişen jeostratejik konumuna uyarlanma çabası olarak görmek, perestroyka ve glasnostu anlamakta yeterli olmuyor.) İkincisi, Amerikan-Alman global hegemonya savaşında, Almanya'nın, Ekim Devrimi'nin bir tarihsel kaza eseri Almanya'da değil de Rusya'da

patlamasıyla, evrensel bir ideolojiden yoksun olduğu için yenildiğini önesürmek, ve son derece önemli bir tarihsel olguyu bir tarihsel kazaya bağlamak, modelin tarihte raslantıya yer vermeyen mantığına ters düşüyor. Üçüncüsü, 1989'un hangi somut süreçlerle 1968'in bir devamı olduğu anlatılmıyor; ikisi arasında, liberalizmin iki baskın versiyonuna karşı olmak şeklindeki soyut bağ dışında, hiçbir somut bağ kurulmuyor.

c) Z: Son Sovyetolog

Z takma adlı yazar, 1990 kışında, Amerikan anaakımının en ünlü yayın organlarından *Daedalus*'ta yayınlanan, ve Amerika'nın okur-yazar kesiminde büyük infial uyandıran "**Stalin Mozolesine Doğru**" başlıklı makalesinde, Angloamerikan sovyetolojisini, Sovyetler Birliği hakkında kör kalmakla ve Sovyet sisteminde yakın zamanlarda ortaya çıkan değişimler karşısında hazırlıksız yakalanmakla suçluyor.

Z'ye göre, Sovyetler Birliği'nin geçmişini ve geleceğini anlatan en iyi model, Angloamerikan sovyetolojisinde 1960'ların sonlarından itibaren hızla itibar kaybeden totaliterizm modelidir. Totalitarizm modelinin belli başlı analiz nesnelere, ekonomi ve toplum değil, siyaset ve ideolojidir. Bir siyasal rejimin totaliter olması, o rejimin gerçekten de herkesi total bir kontrol altında tuttuğu anlamına gelmez; yalnızca, rejimin böyle total bir kontrolü istediği ve buna yöneldiği anlamına gelir. Dahası, totaliter olan toplum değil, devlettir. Bir rejimin tanımlayıcı ölçütü, rejimin uyguladığı baskının derecesi ya da miktarı değil, doğası ve niteliğidir. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'ndeki siyasal rejim, parti-devletiyle, merkezî planıyla, polisiyle, ve nomenklaturasıyla, totaliter bir rejimdir.

Z, Sovyetler Birliği'ni, 1950'lerin sonlarından itibaren Angloamerikan sosyal biliminde hakim olan modernleşme paradigması içinde değerlendirme çabalarına da karşı çıkıyor. Yazara göre, Sovyetler Birliği ne gelişmiş, ne de modern bir toplumdur. Sovyetler Birliği, ne bugünkü ne de geçmişteki despotizmlerin hiçbirine benzemeyen, kendine özgü bir oluşumdur. Sovyetler Birliği, yetmiş yıldır tepeden aşağı uygulanmaya çalışılan, ancak gerçekleşmemiş bir ütopyadır. Bu ütopyanın, sonu hüsrana biten gerçekleştirilme çabası, ortaya "acaip bir gerçekdışılık", "tersyüz edilmiş bir dünya" çıkarmıştır. Sovyetler Birliği'ndeki sistemsel krizin kökeninde de, gerçekleşmeyen ütopyayı gerçekleştirme sürecinde yaratılan, ve hedeflenen ütopya ile hiçbir ilgisi bulunmayan, Sovyet tipi siyaset, Sovyet tipi ekonomi, ve Sovyet tipi insan yatmaktadır.

Z, söylem düzeyinde sofistike totaliterizm modeliyle tam bir uyumluluk içinde, Sovyetler Birliği'ni modernleşen ya da gelişmekte olan "normal" bir ülke değil, gerçekdışı bir ucube, tersyüz edilmiş bir dünya olarak görüyor, ve kendi iç çelişkileriyle çökmekte olduğunu önesürüyor. Ancak, yazar, somut olguların tahliline giriştiğinde, karşımıza acaiplik değil normallik, gerçekdışılık değil gerçeklik çıkıyor: Sovyet tarihi, ve onunla birlikte Sovyetler Birliği, son derece mantıklı bir olgular zincirinin halkaları haline geliyorlar. Z'nin Sovyet tarihini anlatımının geçerliliği ya da geçersizliği bir yana, tek başına bu anlatımdan çıkan tarihsel gerçeğin mantıklılığı ve normallığı, yazarın Sovyetler Birliği için ilk başta önesürdüğü "acaip", "anormal", "gerçekdışı", "gerçekliğin tersyüz edilmiş" gibi sıfatların, aslında, Sovyetler Birliği'ni değil, "revizyonist sovyetologlar"ı hedef aldığını gösteriyor. Z, "revizyonist sovyetologlar"ı, Amerikan bilimkurgu filmlerinde sıkça görülen, masum insanlığı tehdit eden uzaydan gelmiş ve insan kılığına girmiş canavarın gerçek kimliğini anlamamakla, hatta, canavarın dümen suyuna girmekle suçluyor: örneğin, "revizyonist

sovyetologlar"ın, Sovyetlere ilişkin görüşlerini resmi Sovyet ideolojisine dayandırdıklarını iddia ediyor. Oysa, Amerikan sovyetolojisindeki hakim paradigmlar, sovyetologların fantazilerinden değil, Amerika'nın Sovyet politikasından doğuyor, ve sovyetolojideki revizyonlar da, sovyetologların teorilerini yeni bilgilerle mükemmelleştirmelerinden çok, Amerika'nın Sovyet politikasındaki dönüşleri yansıtıyor.

Z'nin yazısı, Sovyetlerin Gorbaçov reformlarıyla çalkalandığı, ve ABD'nin Sovyet politikasına (ve genel olarak dış politikasına) tam bir belirsizliğin hakim olduğu bir zaman diliminde yazılıyor; kararsız kalmış Amerikan karar-alıcılarını (ve kamuoyunu) Doğu cephesinde değişen hiçbir şeyin olmadığına ikna etmeye, ve gerçek bir belirsizlikten doğan kararsızlığı "entellektüel şiddet"le kararlılığa çevirmeye çalışıyor.

Z'nin Sovyetler Birliği'ne "gerçeküstü" sıfatını yakıştırmaması, "revizyonist sovyetologlar"a bir saldırı olduğu kadar, Batı sosyal biliminin deyim yerindeyse "iliklerine işlemiş" Batı-merkezciliğin ve oryantalizmin de tipik bir örneği oluyor: Batı'nın tarihi "gerçek tarih" kabul edilirken, bunun dışında kalan her tarihsel oluşum "gerçekdışı" mertebesine indiriliyor, ve hemen ardından da bu "anomali"yi düzeltecek, "uru kesip atacak" cerrahi müdahale biçimleri icat edilmeye çalışılıyor. Bu düşünce tarzı, bir temel tıkanıklığa yolaçıyor. Modern tarihi "Batılı" ve "Batılı-olmayan", yirminci yüzyılın tarihini de "Amerikan-olan" ve "Amerikan-olmayan" (ya da "Sovyetik-olan") şeklinde iki karşılıklı olarak dışlayıcı kategoriye bölmek, ve toplumsal, siyasal, ekonomik yapılar arasındaki benzerlikleri görmezden gelmek, sosyal bilimsel modellerin açıklayıcılık gücünü kısırlaştırdığı gibi, uzun döneme ilişkin gerçekçi öngörülerde bulunmayı da imkânsızlaştırıyor. Nitekim, Moskova Davaları'ndan ve Stalin'in "Temizlik" harekâtından bahsederken, ABD'deki McCarthy Soruşturmaları'nı ve Başkan Kennedy'nin öldürülmesiyle sonuçlanan devlet darbesini unutmak, ya da ABD'nin "Pas Kuşağı" denen ağır sanayi bölgesinde özü itibarıyla "yoğunlaşmış bir SSCB ekonomisi" yaşandığını gözden kaçırmak, dahası, İkinci Savaş sonrasında bağımsızlığını kazanan neredeyse tüm Üçüncü Dünya ülkelerinin rejimlerinin Leninizmin daha ılımlı versiyonlarından ibaret olduğunu görmemek, hafif tabiriyle "emperyal körlük", Kenneth Jowitt'in biraz daha ağır tabiriyle ise "Amerikan histerisi" oluyor.

Z, "revizyonist sovyetologlar"ı SSCB Bilimler Akademisi'nin görüşlerini benimsemekle suçlarken, makalesinin bütününden, Z'nin Sovyetler Birliği tahlilinin tam anlamıyla Stalinist bir tahlil olduğu sonucu çıkıyor. Z, bir yandan Stalin'in acımasızlığını lânetliyor, bir yandan da Stalinist politikayı Sovyet rejiminin istikrarı adına "zorunlu" ("zorunlu" ve "haklı" arasındaki mesafenin çok kısa olduğu unutulmamalı) buluyor:

Stalin, Parti'nin iktidar tekeli koruyacak bir biçimde sanayileşmenin başarılabilmesi için gerekli miydi sorusunun yanıtı evettir. Sadece, zora dayanan Stalinist kurumsallaşmış Savaş Komünizmi yöntemi, her an Parti'nin iktidar tekeline yönelebilecek köylü tehdidini, Parti'nin denetim alanını Lenin'in kurup bıraktığı kentlerden kıra ve bütün halka yaygınlaştırmak suretiyle, ortadan kaldırılabildi. **1929'da karşı karşıya bulunulan durum ya yaklaşık olarak Stalin'in yaptığını yapmayı ya da ütopyadan ve Parti'nin iktidar tekeliinden vazgeçmeyi gerektiriyordu.**

Böylece, Z, bilimsel esin kaynağı olarak SSCB Bilimler Akademisi'ni alan "revizyonist

sovyetologlar"ın karşısına, bizzat Stalin'den esinlenen bir "Beyaz Bolşevik" olarak çıkıyor.

d) Jowitt: Leninist Dinozorun Ani Yokoluşu

Kenneth Jowitt, 1991'de yazdığı "**Leninist Yokoluş**" adlı makalesinde, Leninist bir rejimi üç temel karakteristikle tanımlıyor. Birincisi, sınıf savaşını her şeyin önüne koyması. İkincisi, tarihsel-siyasal olgular hakkındaki "doğru tespiti" ve bu doğru tespitten kaynaklanan "doğru mücadele çizgisini" tekelinde bulundurması. Üçüncüsü, Parti'nin siyasal önderlik ve siyasal katılımın tek aracı olması. Yazar, bu şekilde tanımladığı Leninist rejimlerin birdenbire ve eşanlı olarak çökmesini açıklamak için de, dört içsel ve üç dışsal etkenden söz ediyor.

İçsel etkenler, şunlar: Kruşçov'un sınıf savaşını reddetmesi; Brejnev'in, Sovyet uyruklarını Sovyet yurttaşları düzeyine yükseltmek ve böylelikle modern bir toplumsal bütünleşme yaratmak yerine, Sovyet insanlarını uyruk düzeyinde tutması ve Sovyetler Birliği'ndeki devlet-toplum ilişkisini yeniden-gelenekselleştirmesi; Polonya'da, Dayanışma hareketiyle ulusun büyük bir bölümünün pasif uyruklar olmaktan çıkıp, bir devrimci yurttaşlar sınıfı haline gelmesi; ve Gorbaçov'un, Leninizmin mutlak Parti otoritesi ilkesini göreceleştirilmesi.

Jowitt, Leninizmin yokoluşunu getiren üç dışsal etkeni ise şöyle sıralıyor. Bir, Çin-Sovyet mücadelesinin yerini Çin-Sovyet uzlaşmasına terketmesiyle, Sovyet yöneticilerinin gözlerini dıştan içe çevirmeleri, ve kendi sorunlarıyla başbaşa kalmaları. İki, Yıldız Savaşları projesinin ortaya atılması, ve Sovyet önderliğinin silah ve uzay teknolojisi alanında veri aldığı Sovyet-Amerikan dengesi hatta Sovyet üstünlüğü parametresini gözden geçirmek zorunda kalması. Üç, Batı'daki ve asıl önemlisi dünün az gelişmiş kapitalist ülkeleri olan Yeni Sanayileşen Ülkelerdeki baş döndürücü bilimsel, teknolojik ve sınai gelişmelerin, Sovyet liderlerinin kendi rejimlerinin ekonomik performansı hakkındaki özgüvenini sarsması.

Jowitt, önce üç ayağı olan ideal bir Leninist rejim tasarlıyor. Ardından, bu üç ayaktan herbirinin Sovyet liderleri tarafından birbiri peşisıra devrilmesiyle, Leninizmin yavaş yavaş öldüğünü anlatıyor. Jowitt'in açıklamasında iki nokta sorun yaratıyor. Birincisi, model, liderlerden başka hiçbir kişi ve grubu Sovyet siyasal sahnesine aktör olarak çıkarmıyor: Lenin ve Stalin kuruyorlar, Kruşçov, Brejnev, ve Gorbaçov yıkıyorlar, ve Sovyet halkı olup biteni seyrediyor. İkincisi, Sovyet liderlerinin, kendi mevcudiyetlerinin de yegâne temelini oluşturan Leninist kurumları neden ve hangi rasyonelle yıktıkları modelden çıkmıyor. Sovyet liderlerinin irrasyonel oldukları varsayılmayacağına göre, totaliterist vizyonun dışına çıkarak, Sovyet siyasetini bir krallar oyunu olarak görmekten vazgeçmek, ve liderleri "kendi bindikleri dalı kesmeye" iten başka kişi ve grupları da oyuna dahil etmek gerekiyor.

e) Przeworski: Doğu'daki "Az gelişmiş Şey" in ve Sosyalizm İdealinin Ölümü

Adam Przeworski, 1991'de yayınlanan, "'Doğu' `Güney' mi Oluyor? `Halkın Sonbaharı' ve Doğu Avrupa'nın Geleceği" adlı makalesinde, Doğu Avrupa'da 1970'lerden itibaren baskının azaldığını, komünist önderliğin burjuvalaştığını, ve ortaya, adına "gulaş komünizmi", "Kadarizm", veya "Brejnevizm" denen bir rejim çıktığını yazıyor. Bu rejim,

seçkinlerin, "rahat durması" karşılığında halka maddi refah vadettiği gizli bir toplumsal sözleşmeye dayanıyor. Bu toplumsal sözleşmenin adı konulmamış bir maddesi, sosyalizmi bir gelecek projesi olmaktan çıkararak, "ne idüğü belirsiz azgelişmiş bir şey" olarak tanımlıyor. Sosyalist ideoloji, toplumsal çimento işlevini tamamen yitirmekle kalmıyor, "hakim ideoloji" konumunda olduğu düzeni tehdit etmeğe başlıyor.

Polonya'da 1981'de ordunun yönetime el koyması, artık "sosyalist toplumsal sözleşme"nin de hükmünün kalmadığını, ve halkın ancak silah zoruyla hizada tutulabileceğini gösteriyor. Ancak, müflis bir partinin kaderini paylaşmak istemeyen Polonyalı generaller, 1989'da partiyi muhalefetle anlaşmaya zorluyorlar.

Polonya'daki iktidar pazarlığı, benzer baskılar altında olmasa da benzer sorunlar yaşayan Macar komünistlerini de Polonya usulü bir barışçıl iktidar devrine sevk ediyor. Bu noktadan sonra, Her iki ülkedeki parti bürokratları, hâlâ ellerinde kalan siyasal gücü çok geç olmadan ekonomik güce çevirmenin yollarını aramaya başlıyorlar. Macaristan'daki gelişmeler, benzer özlemlere sahip Doğu Almanların sokakları ve Batı'ya giden trenleri doldurmalarına yolaçıyor, ve Doğu Alman rejimi, Batı Almanya'nın da yüklenmesiyle, bir anda çöküyor. Polonya, Macaristan ve Doğu Almanya düştükten sonra, Çekoslovakya, Romanya ve Bulgaristan'ın direnmesi imkânsızlaşıyor, ve onlar da öncekileri izliyorlar.

Bütün bu devasa rejim değişiklikleri, Romanya hariç, neredeyse tek bir silah patlamadan, kimsenin burnu kanamadan gerçekleşiyor. Przeworski, bunu iki nedene bağlıyor. Birincisi, parti bürokratlarının kendilerini savunmak için söyleyecek hiçbir şeylerinin, silahla savunacak hiç bir inançlarının olmaması. İkincisi, ve daha önemlisi, partinin ordunun kontrolünü kaybetmiş olması. Przeworski, müflis rejimleri savunmayan ve politika dışı ve partiler üstü olduklarını iddia eden Doğu Avrupalı generallerin asıl niyetinin, kendilerine yeni rejimde "önlerden bir yer" ayarlamak ve kalabildikleri ölçüde sivil denetimden uzak kalmak olduğunu iddia ediyor.

Yazar, Doğu Avrupa'daki rejim değişikliklerini kolaylaştıran en önemli dışsal etken, Gorbaçov reformlarıyla birlikte Doğu Avrupa'ya Sovyet müdahalesi ihtimalinin ortadan kalkmasıdır diyor.

Przeworski'ye göre, Doğu Avrupa'da ölen, insan ihtiyaçlarını karşılamak üzere maddi araçların rasyonel olarak kullanılabilmesi, üretim araçları üzerindeki toplumsal mülkiyetin merkezî kumandayla kurulabilmesi, toplumun, çıkar gözetmeyen bir işbirliği temeline oturtulabilmesi, ve bir insanın topluma ne verdiğinin, o insanın toplumdaki ne aldığından bağımsız olabileceği şeklindeki sosyalist idealdir.

Yazar, zayıf devlet örgütleri, temsil kapasitesinden yoksun siyasal parti ve dernekleri, teknelci ve aşırı-korunan ekonomileri, kendi nüfuslarını doyuramayan tarımları, aşırı kalabalık devlet memurları, ve yetersiz ve dağınık sosyal hizmetleriyle Doğu Avrupa'nın geleceğini, bir mucize olmadıkça, "Güney"de görüyor.

Przeworski'nin yazısında çelişkin bir yan var. Yazının başında, Doğu Avrupa'daki rejimlerin ne sosyalizme ne de kapitalizme benzeyen "azgelişmiş bir şey" oldukları söyleniyor. Yazının sonunda ise, Doğu Avrupa'daki rejimlerin çökmesiyle birlikte sosyalizm idealinin de öldüğü önesürülüyor. Eğer Doğu Avrupa rejimleri, ne sosyalizme ne de

kapitalizme benzeyen azgelişmiş şeylerdiyseler, neden bu rejimlerin ölmesi sosyalizm idealinin de ölmesi anlamına geliyor? Yok eğer Doğu Avrupa'da ölen sosyalizm idealiydiyse, o zaman neden Doğu Avrupa rejimleri ne sosyalizme ne de kapitalizme benzeyen azgelişmiş şeyler olarak tanımlanıyor?

f) Motyl: Son İmparatorluğun Sonu

Alexander J. Motyl, 1990'da kaleme aldığı "**Emperyal Çözülüştten Emperyal Çöküşe: Karşılaştırmalı bir Perspektiften Sovyet İmparatorluğunun Yıkılışı**" adlı makalesinde, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki değişimlerin, ancak ve ancak, Sovyetler Birliği'ni ve Doğu Avrupa'daki "halk cumhuriyetleri"ni içine alan bir "Sovyet imparatorluğu" bağlamında anlaşılabilirliğini önesürüyor. Yazar, Habsburg, Romanov ve Sovyet imparatorluklarının tarihsel deneyimlerindeki ortak noktalardan genel bir emperyal kuruluş-emperyal çözülüş-emperyal çöküş modeli geliştiriyor.

Sovyet imparatorluğunda, Doğu Avrupa'daki halk cumhuriyetleri (dış imparatorluk) ve Rus-olmayan Sovyet cumhuriyetleri (iç imparatorluk) emperyal çevre, Moskova-Leningrad ekseninde yer alan Rus bölgesi emperyal merkez, ve emperyal merkezde üslenmiş Sovyet Komünist Partisi üst yönetimi ise imparator konumundalar. İmparatorun, bütün imparatorluk üzerinde mutlakiyetçi bir yönetimi var. Çevre ülkelerde, yönetim merkezden gönderilmiş temsilcilerce yürütülüyor; bununla birlikte, yerli seçkinler de alternatif bir güç odağı oluşturuyorlar.

Bu imparatorluk düzeninin sürekliliği, çevreden merkeze bilgi ve kaynak akışının sürekliliğine, bilgi ve kaynak akışının sürekliliği ise, merkezin temsilcilerinin, yönettikleri çevre ülkeleri iyi tanımalarına ve orada yerleşikleşmelerine bağlı. Ancak, merkezin temsilcileri çevrede yerleşikleşince, birer vasal haline geliyorlar, ve kendi çıkarlarını merkezin çıkarlarının önüne koyuyorlar. Böylece, çevreden merkeze bilgi ve kaynak akışı aksamaya başlıyor. Bu aksaklığı düzeltmek için, merkezin çevreye denetçiler göndermesi ya da çevredeki temsilcilerini değiştirmesi bir çözüm olmuyor; çünkü, denetçi göndermek, zaten çürümekte olan bir sisteme çürüyecek yeni unsurlar eklemek, yeni temsilciler atamak ise, aynı oyunu yeniden sahneye koymaktan başka sonuç vermiyor. Bilgi ve kaynak akışındaki aksamanın hızını kesmenin ve mutlakiyetçi düzendeki bozulmayı önlemenin tek yolu, paradoksal bir biçimde, merkezle çevre arasındaki mutlakiyetçi bağı gevşetmek, bir başka deyişle, çevreye özerklik vermek olarak ortaya çıkıyor. Merkez-çevre bağları zayıfladıkça, imparator, emperyal merkezle ve emperyal merkezdeki hakim etnik unsurla gitgide daha fazla özdeşleşiyor, ve evrensel imparatorluk ideolojisi gitgide daha fazla zedeleniyor. Çevrede buna karşı oluşan tepki ise, vasalların çevresel çıkarlarla ve yerli seçkinlerle daha fazla bütünleşmeleri, ve yerel hükümranlılığı vurgulayan ideolojilerin, özellikle de milliyetçiliğin, çevresel seçkinler ve sıradan halk üzerindeki etkisini artırması oluyor.

Çevrenin merkezden kopuşu ise, ancak ve ancak merkezin bir krizle çökmesi sonucunda olabiliyor. Motyl, merkez çökertici bir krize üç olgunun yol açabileceğini söylüyor: dış savaşta yenilgi, alttan devrim, üstten devrim. Yazara göre, alttan devrim yalnızca emperyal merkezin değil, aynı zamanda emperyal çevredeki vasalların ve yerli seçkinlerin çıkarlarını da tehdit edeceğinden, merkezî ve çevresel seçkinleri karşı devrimci bir güç birliğine iter ve bu nedenle başarı şansı çok düşüktür. Üstten devrim, yani imparatorluğu hizaya sokmak için emperyal merkezce ve devlet eliyle başlatılan ve yukarıdan aşağıya doğru gelişen bir reform hareketi de, başlangıçtaki amacının aksine bir sonuç verebilir, ve merkezî devleti daha da zayıflatarak, imparatorluğun dağılıpına yol açabilir. Motyl, Gorbaçov'un perestroyka ve glasnost atılımlarını imparatorun üstten devrimi olarak yorumluyor, ve bu üstten devrimin Sovyet emperyal merkezini felç etmesiyle oluşan kriz ortamının, Doğu Avrupa vasallıklarının imparatorluktan kopmasıyla sonuçlandığını söylüyor.

Motyl'in emperyal çöküş modeli, emperyal sistemlerin çöküşünü çevrenin merkezden kaçışı biçimindeki bir süreç olarak tasarlıyor. Oysa, Sovyet örneğinde çöküş tam tersi bir süreç olarak, merkezin çevreden kaçışı şeklinde gerçekleşmiş benziyor. Modelin sonucunun böylesine tersyüz olması, modelin öncüllerinin geçerliliğini de sorgulamayı gerektiriyor. Model, bir emperyal sistemde çevrenin çıkarlarıyla merkezin çıkarlarının çeliştiği, dolayısıyla sistemin merkezkaç bir kuvvetin sürekli etkisi altında bulunduğu öncülü üzerine kurulmuş; buna göre, merkezkaç eğilimlerin artması sistemsel dengeyi bozuyor, ve bozulan denge merkezci önlemlerle yeniden-kuruluyor; her yeni denge durumu bir öncekinden daha hassas, ve her yeni dengesizlik durumu bir öncekinden daha şiddetli oluyor; sonunda, dengesizliğin merkezci önlemlerle giderilemediği bir momentumda, sistem çöküyor. Öncelikle, tarihsel bağlamlardan koparılmış her soyut modelin taşıdığı riski, Motyl'in modeli de taşıyor: tarihte imparatorluklar çok uzun zamanlar boyunca var kaldıklarına göre, emperyal sistemi dağılmaya değil bütünlüğünü muhafaza etmeye yatkın bir sistem olarak görmek, emperyal sistemin iç kuvvetlerini dağıtıcı değil birleştirici kuvvetler olarak tasarlamak, imparatorlukların teorik modelini iç tutarsızlık ve istikrarsızlık üzerine değil iç tutarlılık ve istikrarlılık üzerine kurmak, ve emperyal merkezle emperyal çevre arasında a priori bir çıkar çatışması olduğunu değil bir çıkar uyuşması olduğunu varsaymak tarihsel deneyime daha uygun düşüyor.

Kanımcıca, Motyl'in modelinin en temel sorunu, kapalı bir model olması, emperyal sistemi rakip emperyal sistemlerden oluşmuş bir evrensel sistem bağlamında ele almaması, ve emperyal sistemin hareketini yalnızca içsel değişkenlerle açıklamasıdır. Birden fazla imparatorluğun bulunduğu bir evrende, küçük bir ülke ya imparatorluklardan biri tarafından yutulacaktır ya da zaten pek fazla olmayan seçme hakkını şu değil de bu sisteme dahil olmak için kullanacaktır. Seçme hakkı ne denli kısıtlı olursa olsun, gönüllü katılma durumunda, emperyal sistem merkezle çevre arasındaki bir çıkar uyuşumu temelinde genişleyecektir. Yutulma durumunda, emperyal sistemin merkezle çevre arasındaki çıkar uyuşumu temelinde genişlediğinden sözedemeyiz; ancak, aynı şekilde, yutulacak denli zayıf ülkelerden oluşan bir çevreyle merkez arasındaki bir çıkar çatışmasından ve bu çatışmadan doğan merkezkaç kuvvetin sistemin motor gücü olduğundan da sözedemeyiz. Kısacası, birden fazla emperyal sistemin bulunduğu bir evrende, emperyal sistemlerin çözülüşü içsel merkezkaç kuvvetler tarafından tayin edilmiyor. Böyle çok sistemli bir evrende, emperyal sistemlerden birinin çözülüşü, dışsal bir faktör tarafından, yani, emperyal merkezlerden birinin diğerini çökertmesiyle gerçekleşiyor; çevre ülkeler, ancak kendi devlerinin diğer dev tarafından çökertilmesiyle devin karnından çıkabiliyorlar, ve genellikle de muzaffer devin midesini boyluyorlar. Motyl, "küçük"lerin gücüne ve bağımlı ulus milliyetçiliğine gereğinden biraz fazla teorik önem atfediyor.

Motyl'in açıklamasında devre dışı bırakılan bir başka husus da, emperyal yıkılışın ille de çevre ülkelerin merkezden kopuşuyla, yani imparatorluğun dağılışıyla, sonuçlanmak zorunda olmadığı ve "emperyal restorasyon"un da en az dağılma kadar kuvvetli bir ihtimal olduğudur. Nitekim, Romanov İmparatorluğu'nun yıkılışı, imparatorluğun eski toprakları üzerinde yeni bir imparatorluğun kuruluşuyla sonuçlandı. Eski imparatorluğun yozlaşmış merkezî seçkinleri, çevre üzerindeki inandırıcılığını kaybetmiş emperyal ideolojisi ve parçalanmış siyasal yapısı tasfiye edildi, ve merkezden gelen bir atılımla, yeni bir merkezî seçkinler grubu, taze ve inandırıcı bir yeni emperyal ideoloji, ve çok daha sağlam bir

emperyal bürokrasi oluşturuldu. Ancak, örneğin Romanov İmparatorluğu ile aynı dönemde yıkılan Osmanlı İmparatorluğu, türlü çabalara rağmen, restore edilemedi ve yıkıldı; emperyal restorasyona talip olan yeni merkezî seçkinler ortaya çıktı, ama ne eski emperyal ideolojinin kapsayıcılığına ve inandırıcılığına sahip yeni bir emperyal ideoloji üretilebildi (Pan-Ottomanizm, Pan-Türkizm, ve Pan-İslamizm bu rolü oynayamadı), ne de yapılan bürokratik-askeri reformlar yeni bir imparatorluğun yükünü kaldırabilecek sağlamlıkta bir siyasal yapı ortaya çıkarabildi. Kanımca, genel olarak emperyal restorasyonun olanaklılığı, özel olarak ise Rusya örneğinde imparatorluktan imparatorluğa ve Osmanlı örneğinde ise imparatorluktan ulus-devletlere geçiş sorununa en sağlıklı yaklaşım, dışsal faktörleri hesaba katmak, modeli açmak, ve birden çok imparatorluğun bulunduğu bir evrene yerleştirmektir.

g) Bates: Entellektüel Grev ve Sosyalizmin Açmazı

Robert H. Bates, 1991 tarihli "**Demokrasiye Geçişlerin Ekonomisi**" adlı makalesine, demokratik gelişmenin, siyasal karar-alma mekanizmasını elinde tutan "hükümdar"la (örneğin, İngiltere Kraliçesi ya da SSCB'de Komünist Parti üst yönetimi), ekonomik kaynakları (toprak, para, makineler, bilgi, beceri, el emeği, v.s.) ellerinde tutan yurttaşlar arasındaki pazarlığa dayandığı saptamasıyla başlıyor. Hükümdar, kendi ihtiyaçları (örneğin, bir dış düşmanla savaşmak, memurlarının maaşlarını ödemek, v.s.) için, yurttaşların elindeki ekonomik kaynakların bir bölümüne talip olur. Yurttaşlar ise, ellerindeki ekonomik kaynakların bir bölümünü hükümdara vermek karşılığında, ondan, bu kaynakların nasıl harcanacağını tayin edildiği siyasal kararlara katılma hakkı talep ederler. Bir ekonomik kaynak ne kadar "hareketli" ise, hükümdarın o kaynağa vergi ya da el koyması da o kadar zordur. Sermaye topraktan, emek ise sermayeden daha hareketlidir. Dahası, para halinde sermaye, makine halinde sermayeden daha hareketlidir. Ve, nitelikli emek niteliksiz emekten daha hareketlidir. Emeğin niteliği ne denli artarsa, bir ekonomik kaynak olarak emek o denli hareketlileşir, ve hükümdarın emeğin getirisinden vergi alması ya da emeğe angarya koşması o denli zorlaşır. Örneğin, insanlara zorla ve silah altında taş kıldırılabilir, ama daha hızlı çalışan bir bilgisayar modeli çizdirilemez.

Bates, toprak ve sermayenin devletin, yani hükümdarın, elinde olduğu sosyalist ülkelerde, yurttaşların yalnızca emeği, ya da "insan sermayesi"ni, kontrol edebildiklerini belirtiyor. Dolayısıyla, sosyalist bir ülkede hükümdarla yurttaşlar arasındaki ekonomik kaynak-siyasal katılım pazarlığı, bir başka deyişle demokrasi pazarlığı, yalnızca insan sermayesi üzerinde dönmektedir. Bates, 1960'ların sonuna dek, nitelikli emek gerektirmeyen bir üretim biçimine dayanan Sovyet sanayisinin çok iyi bir performans gösterebildiğini, ve Sovyet yöneticilerinin ihmal edilebilecek denli az bir siyasal katılım karşılığında, Sovyet yurttaşlarının emek kaynaklarının büyük bir bölümünü merkezî kontrol ve kumanda yöntemleriyle seferber etmeyi başarabildiklerini söylüyor. Ancak, Sovyet ekonomisi daha nitelikli emek gerektiren alanlara yöneldikçe, emeğin siyasal katılım cinsinden fiyatı da artmaya, ve artarak artmaya, başlıyor. Bu durumda, sosyalist yönetimler, 1970'lerden itibaren, nitelikli emeği kontrol eden entelijansiyanın siyasal karar alma mekanizmalarına katılmasını sağlayıcı adımlar atmaya başlıyorlar. Ancak, bu adımlar hiçbir zaman yeterli olmuyor. Albert Hirschman'ın formüle ettiği gibi, yönetimde "söz" sahibi olamayan entelijansiyanın önünde, ya yönetime "sadakat" göstermekten vazgeçmek ve başkaldırmak ya da oyundan "çıkılmak" seçenekleri bulunuyor. Bates, sosyalist ülkeler entelijansiyanının, uzun zaman pasif "çıkış" opsiyonunu kullandıklarını, rejimi kelimenin tam anlamıyla terk ettiklerini, ve bu kitlesel ve pasif entellektüel kopuşun rejimlerin çöküşünü getirdiğini

savunuyor.

Bates, Leninist rejimlerin çözülüşünü ve Leninist ülkelerde demokrasiye geçişi, iktisatçıların askeri stratejistlerden, siyaset bilimcilerin ise iktisatçılardan öğrendikleri, ve son dönemde Amerikan siyaset bilimine damgasını vuran rasyonel seçim teorisi çerçevesinde kurduğu bir modelle açıklıyor. Kanımca, Bates'in modelinde, rasyonel seçim teorisinin temel varsayımlarından birisi, tehditlerin karşılıklılığı ilkesi, ihlâl ediliyor. (Rasyonel seçim modellerinde siyasal olaylar, siyasal aktörlerin tercihleriyle ve imkânlarıyla uyumlu stratejilerinin çarpışması neticesinde ortaya çıkıyor. Aktörlerden her birinin elinde, diğerlerinin hamlelerine karşı kullanabileceği, ve bu hamlelerin etkisini değiştirebilecek, tehdit araçları olduğu varsayılıyor.) Bates'in modelinde, sosyalizmin çözülüşü, iki siyasal aktörün (Parti ve entelijansiya) ellerindeki imkânları (siyasal karar-alma tekeli ve teknokratik bilgi tekeli) kullanarak giriştikleri bir pazarlık sürecinde belirleniyor: entelijansiya, bilgisine karşılık Parti'den siyasal hak talep ediyor. Yazıda dile getirildiği kadarıyla, pazarlık, iktidardan istediği payı elde edemeyen entelijansiyanın "çıkış" opsiyonunu kullanması ve bir "süresiz bilgi genel grevi" yapmasıyla nihayete eriyor. Modelde, bilgi, entelijansiyanın tek malı, bilgi grevi tek silahı, ve süresiz bir bilgi genel grevi Parti'ye karşı kullanabileceği en güçlü silahı oluyor: entelijansiyanın elinde bilgi greviden başka bir silah, örneğin tabanca, yok. Buna karşılık, Parti'nin elinde, entelijansiya karşı kullanabileceği zor araçları bulunuyor. Ancak, zor kullanarak entelijansiyanın süresiz bilgi genel grevi kırılmıyor; çünkü, modelin başta varsaydığı gibi, silahla kafalardan bilgiyi çıkarmak mümkün olmuyor. Şüphesiz ki, silah, entellektüelleri öldürebilir; ancak, Parti'nin istediği entellektüelleri öldürmek değil, tam tersine yaşatmak ve bilgi üretirmek. Bütün bunlardan, Parti'nin elinde, entellektüellerin bilgi grevine karşı kullanabileceği hiçbir tehdit aracının bulunmadığı çıkıyor: bu ise, rasyonel seçim teorisinin tehditlerin karşılıklılığı ilkesine ters düşüyor.

Bates'in modeli bir noktada paradoksal gibi görünen bir sonuca yolaçıyor. Model, diktatörlükten sonra kurulan demokrasinin sağlamlığını, eski diktatörün, diktatörlükten demokrasiye geçiş sürecinde elinde kalan ekonomik kaynaklarla, yeni iktidar sahiplerini demokratik oyunun kuralları içinde kalmaya zorlayabilmesine bağlıyor. Böylelikle, model, paradoksal bir biçimde, demokrasi yanlılarının diktatörü bütün malından-mülkünden mahrum bırakacak ve bütünüyle tasfiye edecek denli güçlü oldukları ortamlardan doğan demokrasilerin, diktatörlük karşıtlarının daha güçsüz ve daha tavizkâr davranmak zorunda oldukları ortamlardan doğan demokrasilerden daha kırılabilir ve daha istikrarsız olacağı sonucunu veriyor: modele göre, daha güçlü demokratik hareketler, daha güçsüz demokrasilere yolaçabiliyorlar. Kanımca, bu paradoksal gibi görünen sonucun arkasında, biçimsel olarak bir rasyonel seçim modeli olan modelin, gizli bir normatif varsayım içermesi yatıyor. Bu gizli normatif varsayım da, tarihteki İngiliz-Amerikan demokrasi deneyiminin teorik "standart" mertebesine yükseltilmesidir. Hal böyle olunca, örneğin demokrasi yanlılarının çok daha güçlü olduğu ve krallığın çok daha radikal bir tasfiyeye uğradığı Fransa, standart dışı sayılıyor. Model, bu yapıyı itibariyle, herhangi bir somut ülkedeki demokrasi taraftarlarına, fazla güçlenmemeleri ya da çok güçlü de olsalar diktatörün elinde bir şeyler bırakmaları gibi pek de realpolitığe uymayan bir öğüt veriyor. Modeli esas alacak olursak, Leninist rejimlerin en güçsüz ve Leninizm karşıtlarının en güçlü oldukları Polonya, Çekoslovakya ve Litvanya gibi ülkelerde kurulan demokrasilerin, tam tersi bir durumun yaşandığı ve Leninist grupların yeni rejim altında da siyasal-ekonomik birçok kaynağı kontrol ettikleri Romanya, Bulgaristan ve Rusya'daki demokrasilere göre çok daha istikrarsız olacağını söylememiz gerekiyor. Oysa, birinci grup ülkelerdeki yeni rejimlerin, en azından

şimdilik, ikinci gruptakilerden daha istikrarlı oldukları gözlemleniyor.